

TERMÉSZET ÉS TÁRSADALOM

3. SZÁM

A
SZOCIÁLIS KÉRDÉS

ÍRTA

OPPENHEIMER FERENC

FORDÍTOTTA

KOVÁCS GÁBOR

BUDAPEST, 1918

KIADJA: FŐBIZOMÁNYOS:

AZ ÚJ MAGYARORSZÁG LANTOSA. KÖNYVESBOLTJA
RÉSZVÉNYTÁRSASÁG IV. MEHMED SZULTÁN-ÚT 3

A szerző fontosabb művei:

Freiland in Deutschland. Berlin: F. Fontane 1895.

Die Siedlungs genossenschaft. Versuch einer positiven Ueberwindung des Kommunismus durch Lösung des Genossenschaftsproblems und der Agrarfrage. Leipzig: Duncker u. Humblot 1896.

Groß grundeigentum und soziale Frage. Versuch einer neuen Grundlegung der Gesellschaftswissenschaft. Berlin: Vita, Deutsches Verlagshaus 1898.

Das *Bevölkerungsgesetz des T. R. Malthus* und der neueren Nationalökonomie. Darstellung und Kritik. Berlin: Akademischer Verlag für soziale Wissenschaften 1901.

Das Grundgesetz der Marxschen Gesellschaftslehre. Darstellung und Kritik. Berlin: G. Reimer 1903.

Der Staat. Frankfurt a. M.: Büttner & Loening 1907. (Magyarul: *Az állam.* Budapest: Révai 1912.)

David Ricardos Grundrententheorie. Darstellung und Kritik. Berlin: G. Reimer 1909.

Theorie der reinen und politischen Ökonomie. Ein Lehr- und Lesebuch. Berlin: G. Reimer 1910. 2. Aufl. 1911.

Die soziale Frage und der Sozialismus. Eine kritische Auseinandersetzung mit der marxistischen Theorie. Jena: G. Fischer 1912. (Kötetünk e munka első részének a fordítása.)

Weltwirtschaft und Nationalwirtschaft. Berlin: S. Fischer 1915.

Wert und Kapitalprofit. Neubegründung der objektiven Wertlehre. Jena: G. Fischer 1916.

I. Társadalmi kérdés és monopólium

Háromszáz esztendeje teszi fel már a szociális szfinksz a maga fenyegető kérdését az emberiségnek: „Mi az oka a társadalom nyomorának?” És háromszáz év óta mindig ugyanaz a felelet: „A monopólium”. A szocializmus mindig azt magyarázza, hogy a munkanélküli jövedelem, az „értéktöbblet” monopolnyereség és a tulajdon monopólium.

A „tudományos szocializmus” csak azt ismétli, amit idősebb társa, az „utópisztikus szocializmus” kijelentett. A német szociáldemokrácia 1891-iki erfurti programjának első két kikezdésében háromszor fordul elő a „monopólium” szó:

„A polgári társadalom gazdasági fejlődése természeti szükségszerűséggel vezet a kisüzem elpusztulására, aminek alapja a munkásnak a termelési eszközök feletti magántulajdona. Ez a fejlődés elszakítja a munkást termelési eszközeitől, birtoktalan proletárrá¹ változtatja, amikor termelési eszközei az aránylag csekély számú tőkés és nagybirtokos *monopóliumává* lesznek.

A termelési eszközök ezen *monopolizálásával* karöltve szorítják ki a szétszórt kisüzemeket a kolosszális nagyüzemek s ezzel együtt jár a szerszámoknak gépekké való átfejlődése, valamint az emberi munka produktivitásának óriási mértékű megnövekedése. De ennek az átalakulásnak minden előnyét a tőkésék és a nagybirtokosok *monopolizálják*”

Sajnos, hogy úgy itt, mint amott csak a *szónál* maradtak. A tudományos szocializmus, ahogy azt Marx és tanítványai képviselik; hasonlóképen elmulasztotta e szó *tartalmának* kifejtését. Marx főműve,

a *Kapital*, futólag néhányszor használja ezt a szót, de sehol sem magyarázza meg és kísérletet sem tesz arra, hogy e fogalmat a nagy rejtély megfejtésére értékesítse. Alább majd meglátjuk, hogy a nagy gondolkozót egyedül és kizárólag ez a mulasztás vezette tévedésekre.

A valóságban a monopólium fogalma az a kulcs, amely a közgazdasági tudomány minden elzárt ajtaját megnyitja. Ha pedig az igazság pecsétje az egyszerűség, akkor bizonyára igaz az a megoldás, amit mi most adunk, mert minden gyerek megértheti, de kell is, hogy megértse.

Az érték

Ahol nincsen monopólium, ott gazdasági észszerűség és igazságosság uralkodik. Ott hajszálpontossággal cserélnek ki értéket értékért. Ott minden munkálkodó pontosan megkapja munkája ellenértékét, sem többet nem kap, sem kevesebbet. Más szóval ott nincs *értéktöbblet* az egyik és nincs kevesebb érték a másik oldalon. Mindezt a „szabad verseny” okozza, aminek pedig oly rossz híret költötték.

Szabad verseny esetén a munkaerők azon kereseti ágak felé fordulnak, amelyekben magas árak mellett az átlagos jövedelemnél többet lehet elérni; erre azután nő a kínálat és csökken az ár meg a jövedelem. Viszont ha szabad verseny esetén a munkaerők elfordulnak ama kereseti ágaktól, amelyekben alacsony árak mellett az átlagos jövedelemnél kevesebb az eredmény, akkor csökken a kínálat és emelkednek az árak meg a jövedelmek. Ha valamely városban az ácsok többet keresnek, mint az asztalosok, akkor egynehány asztalos máshová megy munkát keresni s az ott maradtak bére magasabb lesz. Ha pedig az ácsok száma szaporodik, akkor bérök kevesbedik. Ha az egész országban többet keresnek az ügyvédek, mint az Orvosok, akkor több fiatal ember megy jogi, mint orvosi pályára s ezzel bizonyos idő múlva helyreáll a két foglalkozásból eredő jövedelem egyensúlya.

Ily módon hat a szabad verseny oda, hogy egy-napi ácsmunka tartósan és átlagosan pontosan egy-napi asztalosmunkáért cserélődik el és hogy ugyan-csak tartósan és átlagosan egyenértékű lesz a cserében egyórai rendes ügyvédi munka egyórai rendes orvosi munkával. Az árúk azon árát, amelynél ez az egyensúly megvan, azok „természetes” vagy „igazságos” értékének nevezzük.

Tegyük fel, hogy egy önálló asztalosmester évenként 300 székot csinál egy bizonyos fajtából. Minden szék anyag- és másfajta költsége 10 márka, tehát az asztalos évi önköltsége 3000 márka. Ugyanabban a községben egy kerékgyártó évenként 50 taligát készít el; minden taliga anyag- és másfajta költsége 60 márka, tehát neki is évi 3000 márka önköltsége van. Ha egy szék 10+10, vagyis 20 márkába kerül, akkor egy taliganak 60+60, vagyis 120 márkát kell hoznia, mert csak ebben az esetben van a két áru természetes értékén, csak ekkor kapja meg a két mester ugyan-azon munkáért ugyanazt a jövedelmet: mindenikök évenként 3000, azaz a 300 munkanap mindenikén 10 márkát keres. És ha a kerékgyártó 60 márkáért ad el egy taligát, ami 6 munkanap eredménye, azon a pénzen 6 székot vásárolhat meg, ami ugyancsak 6 munkanap eredménye. *Itt egyenlő értékű munka egyenlő munkaideje cserélődött el;* egyik oldalon sincs érték-többlet, de nincs kevesebb érték sem; a gazdasági észszerűség és igazságosság követelménye teljesedett.

Hasonló igazságosság és észszerűség kívánja azonban azt is, hogy *a nem egyenlő értékű munka egyenlő munkaideje ne hozzon egyenlő jövedelmet.* Ha egy különösen erős és ügyes férfi akkordmunkája kétszerre annyit termel, mint egy gyengézés ügyetlen férfié, akkor az illető kétszeres bért kap és munkaidejének egy órája a másik munkaidejének két órájával cserélődik el. Ha egy különösen ügyes vadász száz hermelinprémet zsákmányol, míg kevésbé ügyes társa csak huszonötöt, akkor négyszerre annyi jövedelemre tesz szert és munkaidejének egy órája a másik munkaidejének négy órájával cserélődik el. Ha

egy orvost különösen kedvelnek, akkor az százszorta annyit keres, mint egy tehetségtelen fiskális és ennek, ha tanácsért az orvoshoz fordul, munkaideje 100 órájának hozadékát kell az orvos egyórai munkájáért odaadnia.

Ezekben az esetekben is, amelyekben a monopóliumnak még semmi szerepe sincs, minden szolgálat és minden árú *a maga természetes és igazságos értékén áll* és a cserében sem értéktöbblet, sem kevesebb érték nem támad. A magasabb rendű munka egy órájának kétszeres, négyszeres vagy pláne százszoros az értéke, mint a közönséges, átlagos munka egy órájának; ezért itt többé már nem azonos munkaidők, de azonos természetes munkaértékek cserélődnek el. Ez így helyes, így észszerű és általában véve így előnyös. Igazságtalan volna, ha a szorgalmas ember nem keresne többet, mint a lusta, ha a tehetséges nem keresne többet, mint a tehetségtelen, mert ez az összességre is ártalmas lenne. Hiszen akkor senki sem lenne többé szorgalmas és alig törekednék valaki arra, hogy tehetségét a lehető legmagasabbra fejlessze, ebből pedig mindannyiunknak kárunk származnék.

Íme, a leszólt szabad verseny az árak kiegyenlítődése útján éri el a jövedelmeknek a munka értéke szerint való kiegyenlítődsét.

Az értéktöbblet

Mi történik azonban, ha a verseny nem működhetik szabadon?

Ebben az esetben monopólium van. Mert a monopólium nem más, mint olyan gazdaságilag előnyös helyzet, amely a verseny szabad működésének hiányán alapszik.

Valamely árú ára természetes értékénél akkor emelkedik magasabbra, ha a kereslet nagyobb, mint a kínálat. De ha lehetséges a verseny, akkor nő a kínálat s az ár újból a természetes érték színvonalára csökken le. Ezt már fentebb láttuk. Ha azonban

verseny nem lehetséges, akkor az ár tartósan és átlagosan meghaladja a természetes értéket. A természetes érték feletti ezen átlagos árat nevezi a közgazdaságtan „monopolérték”-nek; azt a terméket, amelynek előállításánál verseny nem lehetséges, hívja „monopoltermék”-nek s azt az előnyös helyzetet, amelyben a termelő a verseny kizárása következtében van, nevezi „monopólium”-nak.

Az ilyen monopólium többfajta módon keletkezhetik. Fontos, hogy a monopólium különféle fajtát megjegyezzük.

A monopólium először is azon alapulhat, hogy egy sokszorosan kívánt termék *nem szaporítható*. Ekkor a verseny természetesen semmit sem csinálhat a kínálat növelésére. Itt ismét két fontos esetet kell megkülönböztetni:

Először is lehet annak természetes oka, hogy a nem szaporítható jószág meglevő mennyisége kisebb, mint ami szükséges volna az egész kereslet kielégítésére. Ez az u. n. „természetes monopólium” esete. Ilyen pl. egy különösen kedvelt szőlőhegy tulajdonosának monopóliuma. Igazi johannisbergi asszút senki sem tud szűrni a johannisbergi kastély tulajdonosán kívül. De ezt a bort sokan kívánják, így azután minden üveg johannisbergi bor állandóan természetes értéke fölötti árat, vagyis „monopolérték”-et nyer, ami a természetes értékből meg az ehhez járuló magas „monopolnyereség”-ből tevődik össze.

Másodszor bőven elégséges lehet ugyan magában véve a nem szaporítható jószág meglevő mennyisége a teljes kereslet kielégítésére, de az egész készlet egy vagy több olyan egyén tulajdonában van, akik szerződészerűleg, vagy ami sokszor lehetséges, hallgatólagosan megegyeznek abban, hogy *elzárják* a készletet a reászorulok elől és csak akkor bocsátanak abból egy részt piacra, ha megfizetik nekik a természetes érték felett a monopolnyereséget. Itt tehát a jószágkészlet visszatartása útján létesült monopóliumról, vagyis *monopolizálásról* van szó. Ennek folyamatát egy példán szemléltethetjük:

Tegyük fel, hogy egy ostromlott városban elég gabona és elég liszt van arra, hogy a lakosság egy évtizedig is bőséges táplálékhoz juthasson s legkésőbb három hónap múlva biztosra várható a vár felmentése. Ha a készletet minden háztartás közt arányosan szétosztják, nem lehet drágaság és nem lehet éhínség. Ha azonban az egész készlet egy vagy csak kevés kereskedő kezében van, úgy ezek visszatartják azt: húzódoznak a gabona normális áron való eladásától, csak külön nyereség mellett árúsítják, vagyis monopol jószággá változtatják. Mivel pedig az olcsó kínálatot hozó verseny kívülről nem léphet közbe, mindaddig ilyen monopolnyereségre tesznek szert, amíg az ostrom, a verseny kizárása és a készlet visszatartása tart.

Ezek a monopólium azon esetei, amelyek azon alapulnak, hogy a termék abszolúte *nem szaporítható*, akár tartós okból történjék is ez, mint a johannisbergi bornál, akár csak átmeneti okból, mint az ostromlott város lisztkészlete esetén.

De monopoláruvá lehet egy természettől fogva *tesztésszerűen mennyiségben szaporítható* áru is, ha a verseny a magas ár ellenére sem léphet közbe, mert tilos.

Az ilyen tilalom lehet *törvényes*, mint pl. a szabadalom esetében. Ez a *törvényileg biztosított monopólium*. A szabadalom tartama alatt senki sem állíthat elő szabadalmazott árút, csak a szabadalom birtokosa s az ő beleegyezése nélkül senki sem árúsíthatja azt. Ezideig tehát a szabadalmazott áru a monopolnyereség összegével többet jövedelmez, mint amennyi annak természetes ára.

Magánszerződésen is alapulhat ilyen tilalom, ha t. i. a termelők egyezségileg megállapított büntetés mellett megegyeznek a termelés korlátozásában, akkor itt is a monopolnyereség összegével lesz magasabb a termék értéke természetes értékénél. Ez a kartellek és trösztök gyakorlata.

A monopólium három utóbbi faja „*jogi*” monopóliumnak nevezhető, szemben az elsőfajta „*termé-*

szetes” monopóliummal, mert ez egyedül a monopoltermék természetes ritkaságán alapul, a többi pedig azon a mesterséges ritkaságon, amelyet a közjog (a szabadalom esetében), vagy a magántulajdonjog (a készlet visszatartása és a szerződésen alapuló monopólium esetében) alapít meg.

Az a többletjövedelem, amit a „monopolista” a monopolnyereségből kap, az „értéktöbblet”. Ha pl. egy monopolista évenként 300 napi közönséges munkát végez, elégségesen volna jutalmazva, ha termékét 300 napi másik közönséges munka eredményéért cserélhetné el. De ha monopolhelyzete alapján termékét olyan áron adja el, hogy azért 1500 napi közönséges munka termékét vásárolhatja meg, akkor 1200 napi értéktöbbletet kapott. Munkája valóságos értéke így ötszörte olyan nagy, mint természetes, igazságos értéke.

Honnan ered ez az értéktöbblet? Nem eredhet más forrásból, mint annak az embernek a munkájából, aki a monopolárút megvásárolja. A monopolista árújáért értéktöbbletet csak akkor kaphat, ha vevője a maga árújáért megfelelő módon kevesebb értéket kap. Egy példa megvilágítja ezt:

Előveszek egy húszmárkás aranyat s vásárolok egy monopolárút, pl. egy szabadalmazott borotvakészüléket. Mit adok és mit kapok érte?

Adok egy árút, ami nem áll monopólium alatt, mert mindenkinek szabad annyi aranyat ásni vagy mosni, amennyit csak talál. Tegyük fel, hogy éppen 20 óra közönséges, „társadalmilag átlagos” munkába kerül annak a körülbelől 6 gramm aranynak az előállítás, ami egy 20 márkás érmében van. Tehát ezzel huszórai munka értékét fizettem meg. Mit kapok ezért?

A borotvakészüléket öt márkaért lehet majd megvásárolni, ha a szabadalom lejár s a verseny közbelephet. Vagyis ez a készülék tulajdonképpen csak ötórai, társadalmilag szükséges munkába kerül. De ma, amikor monopolárú, húszórai társadalmilag szükséges munkáért adják. A szabadalom birtokosa tehát

tizenöt márka értékötletet kap, én pedig a magam aranyáért tizenöt márkával kevesebb értéket kapok.

Ugyanez történik minden olyan alkalommal, amikor monopolárút cserélnek el nem monopolárúért, vagyis ahol két cserélő fél között „*monopolviszony*” van. A monopolista mindig értékötlethez jut, a másik fél pedig mindig kevesebb értéket kap.

A modern társadalom minden értékötletének ez az oka. Nincs más mód, amin értékötlet keletkezhetnék. Az értékötlet keletkezésének más magyarázatát eddig csak Marx Károly kísérelte meg, de az ő magyarázata nem helytálló, amint azt alább meg látjuk.

Így azután alapjában véve igaza van úgy a régi, mint az új szocializmusnak, amikor háromszáz év óta mindig csak azt válaszolj a arra a kérdésre, hogy mi a társadalmi nyomor oka: „*a monopólium*”.

Mert a szociális kérdés nem más, mint az értékötlet kérdése.

A társadalmi kérdés tudományosan így hangzik: „*Mi az értékötlet oka?*”

Gyakorlatilag pedig így: „*Miképen lehet az értékötlet okát s ezzel együtt magát az értékötletet is megszüntetni?*”

Sok bolond és néhány hazug azt akarja elhíttetni a világgal, hogy nincs is értékötlet. Már ma is megkapja mindenki munkája ellenértékét. Nem akarunk itt ezekkel hosszasan tárgyalni. Kétségtelenül vannak egész osztályok, amelyek sokkal többet kapnak munkájuk ellenértékénél és kétségtelen, hogy a dolgozóknak óriási többsége munkájának ellenértékénél sokkal kevesebbet kap. Amivel amazok „többet” kapnak, az munkánélküli jövedelem, „értékötlet”, amivel pedig a tömeg kevesebbet kap, az a „kevesebb” ellenérték „értékkevesblet”, a tömeg munkája hozzáadásából tett levonás.

A mi társadalmi rendünk minden városi és falusi *munkást*, akár ekével vagy esztergapadon végezzen izommunkát, akár pedig íróasztalon, rajztáblán vagy kémiai retortával szellemi munkát, arra kényszerít,

hogy jelentős és naponként növekvő részét adja oda annak, amit értékben megteremt. S amit ezek valamennyien odaadnak, az az *értéktöbblet*: ezen osztoznak a felső osztályok s ezt az óriási kényszeradót hívják *földjáradéknak* és *tőkenyerességnek*.

Mi kényszeríti a munkást arra, hogy ilyen érték-többlet-tributumot szolgáltatson?

Korábbi időkben a *törvény* kényszerítette erre, mert a munkás az ókorban rabszolga, a középkorban pedig jobbágy volt. A rabszolga és. a jobbágy törvényileg, a jognál fogva kényszerült arra, hogy egy részt urának szolgáltatson be abból, amit maga értékekben termelt. Ezek a törvények nincsenek meg többé; a mi munkásaink szabad polgárok; de ha nem kényszeríti is ki tőlük e tributumot a törvényes berendezés* kikényszeríti a gazdasági, intézmény, a monopólium.

Ez a monopólium pedig sajátos fajtájú, nevezetesen társadalmi *osztálymonopólium*, vagyis olyan, amely a szabad verseny kizárásán alapulva, igen széles és mély fundamentumú gazdasági hatalmi helyzetet, úgynevezett *társadalmi osztály-monopolviszonyt* teremt a felsőbb társadalmi osztály, mint összesség közt az egyik és a munkásosztály, mint összesség közt a másik oldalon. Csakis így magyarázható meg, hogy a felső és az alsó osztályhoz tartozók közt történő minden cserénél az utóbbiak a maguk munkaszolgáltatásáért, „szolgálatáért” minden további nélkül kevesebb értéket, az előbbieket pedig a maguk cserejóságáért, a bérösszegért érték-többletet kapnak, hogy amazok meg nem fizetett munkaidőt adnak oda, emezek pedig meg nem fizetett munkaidőt vágják zsebre.

Lényegileg ez a Marx Károly nézete is. ő a „tőkét” „társadalmi osztályviszony”-nak nevezi. Ez a „tőkeviszony” mindenütt megvan, ahol minden termelési eszköz a felső osztályé s ezzel szemben áll a „szabad” munkásosztály, mely kettős értelemben „szabad”. Először *politikailag*, ami azt teszi, hogy a munkásoknak megvan a joguk szolgálati szerződés

kötésére (ahol a munkás nem szabad, ott nincs kapitalizmus, hanem rabszolgaság vagy jobbjágság), de másodsor *gazdaságilag*, ami azt teszi, hogy a munkásoknak nincs elegendő termelési eszközük s ba lehet e magyar talán kifejezéssel élni: „szabadok” a termelés eszközeitől.

És ebben Marx Károlynak teljesen igaza van. Általában, csakis azon feltétel mellett támadhat értéktöbblet, hogy a társadalom osztályokra tagozódik. Ahol nincs osztálytagozódás, ott nincsen értéktöbblet, mint ahogy nincsen „tőke” sem, mert a termelési eszközt csak akkor nevezhetjük „tőké”-nek, ha az tulajdonosának értéktöbbletet, nyereséget ad.

Sajnos, hogy Marx Károly zseniális gondolatát nem eléggé mélyítette ki. Ő kettőben tévedt. *Először is, hogy nem ismerte fel, hogy az ő társadalmi „tőkeviszonya” a monopolviszony jellegzetes, speciális esete,* másodsor pedig, hogy nem tudott e gondolat legmélyebb gyökeréig lehatolni.

Előttünk most az a feladat áll, hogy megfejtsük ezt a kérdést: *Hol, milyen társadalmi berendezésben rejtőzik az osztálymonopólium?*

Ha ezt a feladatot sikerül megoldanunk, akkor a szociális kérdés tudományos oldalára is megfeleltünk.

És ezzel legalább is elvileg annak gyakorlati megoldhatóságát is tiszta világításba helyeztük.

Ha ugyanis olyan „természetes” osztálymonopóliumról van szó, amely egy ritka, fontos jószág természetűtől való szaporíthatatlanságán alapszik, akkor itt elvileg semmi döntő jelentőségű reformot nem tudunk javasolni; örülhetünk, ha a helyzetet enyhíthetjük valamivel, de megváltoztatni nem tudjuk.

Ha ellenben egy *jogilag* megalapozott osztálymonopóliumról van szó, akkor nemcsak lehetséges, hanem biztos is a helyzet tökéletes megjavítása. Mert ehhez semmi más nem kell, mint hogy megszüntessék azt a jogi intézményt, amelyben a monopólium gyökerezik. Ekkor az osztálymonopol-

viszony elesik, az értéktöbblet pedig éppen úgy eltűnik, mint ahogy a szabadsalom lejár.

A vigasztaló feleletet azonnal megadjuk, de fenn tartjuk magunknak annak az útnak később való megmutatását is, amely a megoldáshoz bennünket elvezetett, valamint azoknak a bizonyítékoknak bemutatását is, amelyek a megoldást megingathatatlanul támogatják.

Az osztálymonopólium a földbirtok monopolizálásán alapszik. Ez a földbirtokmonopólium.

Még pedig *zárlat útján* előállott monopólium: az az osztálymonopólium, amely az értéktöbblet egyedüli oka, a földbirtok zárlatán alapszik. *A felső osztály kizárta az alsó osztályt a földbirtokból.*

A földzárlat

A földbirtok monopol jószág. Ebben nincs véleménykülönbség. A művelt világ minden földbirtokának van tulajdonosa. Százmilliók vannak földbirtok nélkül. De mivel ezeknek is sürgősen kell a föld: a parasztnak termelési eszközül, az iparosnak műhelytelepe helyéül és mindannyiunknak lakóhelyül, a birtoktalanok kénytelenek a földért a birtokosoknak naponként növekvő monopolértéket fizetni, még pedig vételár vagy kölcsöndíj: bérösszeg vagy munkabérből való levonás alakjában.

Miféle fajta monopólium ez?

Mivel *nem szaporítható* jószágról van szó, a monopóliumnak csak két fajtája jöhet tekintetbe, a „természetes”, az abszolút ritkaság folytán és a „jogi”, az elzárás, a föld visszatartása következtében.

Eddig minden közgazdasági író azt gondolta, hogy a földmonopólium „természetes”, vagyis az abszolút ritkaságon alapszik. A készlet már ősidőktől fogva igen kicsiny az emberiség szükségletéhez képest.

De ez tévedés, még pedig éppen ez az a tévedés, amelyből a közgazdaságtan minden további tévedése folyik. *A földmonopólium nem a föld abszolút ritkása folytán előidézett „természetes”, hanem a földzárlat folytán támadt „jogi” monopólium.*

Ugyanolyan itt a helyzet, mint a példában említett ostromlott város gabonájának monopolizálása esetében volt. A készlet a népek pillanatnyi szükségletei számára megmérhetetlenül túl nagy, olyan nagy, hogy belátható időre még akkor is elegendő, ha az emberiség száma igen erősen növekszik, — mégis a földbirtok a zárlat következtében monopol jószággá változott. Az egész készlet egy kis osztály kezében van, amely éppen ezáltal lett „felső osztályá” — és ez a felső osztály a földbirtokból kizártaktól mindaddig értéktöbbletet húz, *amíg a földzárlat tart.*

Egy egyszerű osztási példával bebizonyítható, hogy a földkészlet az emberiség jelenlegi szükségletéhez képest óriási mértékben nagy. Éppen úgy kell eljárunk, mint ahogy az ostromlott város parancsnokának kellene a drágulás bekövetkeztekor. Ennek is meg kellene állapítania a fejenkénti szükséglet és a gabonakészlet nagyságát s az utóbbi összeget a lélekszámmal elosztania. Ha az derül ki, hogy a hányados kisebb, mint a szükséglet, akkor a drágaságnak „természetes” oka van, ha pedig az ellenkező derül ki, hogy a hányados nagyobb, mint a szükséglet, akkor monopolizálással, a készlet visszatartásával van dolgunk s ez esetben a parancsnoknak megfelelő módon kell intézkednie.

Pontosan tudjuk, hogy a földbirtok utáni szükséglet primitív viszonyok közt mekkora: családonként a világon mindenütt átlagban 7-8 hektár. Erről a területről egy parasztszalád munkája elegendő táplálékot tud szerezni ahhoz, hogy bőségesen megélhessen és ez a terület körülbelül legnagyobb mértéke annak, amit kezdetleges parasztember meg tud inivelni a vadászat, halászat, háborúskodás, ipari munka elvégzése után megmaradt ideje alatt. Az ős-

germán ekealja például 30 morgen, vagyis $7\frac{1}{2}$ hektár volt.

Mivel kezdetleges viszonyok közt a parasztesaládoknak sok tagja szokott lenni és átlagban öt gyermek nem mondható soknak, a szükséglet fejenként körülbelül 1 hektárra tehető.

Milyen nagy a földkészlet?

Ravenstein angol földrajzíró szerint az óceánok, jégmezők, pusztaságok, sivatagok, hegységek leszámítása után a földön 7.32 milliárd hektár a „termőföld”. Ha ennek teljes negyedét erdőségekre leszámítjuk is, még mindig 5.5 milliárd hektár szántóföld és rét marad.

Mivel az emberiség száma ma legmagasabb számítással 1.8 milliárdra becsülhető, egy főre körülbelül 3 hektár, vagyis a szükséglet háromszorosa jut. Ez bizonyítja, ahogy a föld drágulásának az oka nem az, hogy természettől fogva volna kevés a föld, hanem hogy el van zárva a rászoruló emberek előtt.

Kifogásokat lehetne emelni e számítás ellen. Nem minden föld alkalmas a földművelésre. A forró égövön nem munkálkodhatnak a mérsékelt éghajlat gyermekei. A mérsékelt égöv sok részén nem elég biztonságosak a politikai viszonyok stb., stb.

A kifogásokkal szemben igazságosak akarunk lenni és a magunk számítását a földkerekség egyik legsűrűbben lakott országának, Németországnak példáján építjük fel. Ezt a példát azért választottuk, mert a nyert eredmény önként érhetőleg döntő fontosságú lesz a kisebb népsűrűségű országokra, vagyis a műveit világ túlnyomó részére is.

Minden további nélkül világos és kétségbevonhatatlan, hogy Németországnak lakó- és ipari telephely céljára szolgáló földkészlete messze meghaladja minden képzelhető szükséglet mértékét. Az ország összterülete 54 millió (hektár). A legpazarabb kertvárosban, az utcák céljára szolgáló területtel együtt egy családra legfeljebb fél, egy főre egytized morgen jut, vagyis egy hektár földön 40 embernek van helye. A

64 millió német számára így 1,600.000 hektár házhely és kert teljesen elegendő. Az ipari telephely céljára távolról sem kell ennyi. Az összterület huszadrésze tehát e két célra bőségesen elegendő.

Ezzel szemben a közzgazdák' eddig mindannyian azon a véleményen voltak, hogy a mezőgazdaság céljára szolgáló földbirtok nagyon csekély terjedelmű és éppen azért „természetes” monopólium. *De ez a vélemény is téves.* Sohasem, számítottak utána. Ha azt kérjük, mennyi földjének kell lennie egy parasztcsaládnak és mennyit művelhet meg, akkor azonnal kiderül, hogy a legsűrűbben lakott és a legnagyobb, kultúrájú országokban is sokkal több ilyen családnak van helye, mint amennyi ma abban él.

Számítsunk csak utána! Kérdezzük: *mennyi földre van szüksége egy német parasztcsaládnak, hogy megállapíthassuk azon földterület minimális mértékét, amellyel e családnak rendelkeznie kell, hogy munkájából közepes életmódot folytathasson.* És azután kérdezzük: *mennyi földet tud egy parasztos- lád kielégítő módon megmunkálni, hogy az észszerű szükséglet legmagasabb mértékét megállapíthassuk.*

Mennyi földre van szüksége egy parasztos- ládnaM

Persze, ez igen különböző a föld minősége, a piac közelsége, a földművelés állapota szerint. A tisztességes, középrendű életmódhoz egy parasztcsaládnak rossz homoktalajon több földjének kell lennie, mint nehéz agyagtalajon, a piactól vagy legalább is a vasúttól távol többjének, mint ahhoz közel, Kelet-Poroszországban többjének, mint a Rajna vidékén. Így azután a minimális mértékét csak országos *átlagban* állapíthatjuk meg.

Alig találhat ellenmondásra, ha azt állítjuk, hogy magasabb kultúrájú országokban *átlagosan* egy hektár fejenként, vagyis 5 hektár családonként elegendő a tisztességes, közepes életmódhoz. Emellett szólnak többek között az alábbi tények:

Az ősgermán paraszt annyi földet vehetett birto-

kába, amennyit csak akart. Szántóföldje átlagosan $7\frac{1}{2}$ hektár, vagyis 30 morgen terjedelmű volt. De ebből csak kétharmadot, vagyis 5 hektárt szántott fe] évenként, a harmadik harmadrészt ugaron hagyta. Tehát csak 5 hektárt művelt meg és ezen elég élelmet termelt ahhoz, hogy nagyszámú gyermekét „óriás”-okká nevelhesse fel. Természetes, hogy ott volt még a vadászat, a halászat, a földközösségi legelő, de ezzel szemben földje még a felét sem termetté meg annak, amit manapság hoz.

Sismondi a *Nouveaux principes*-ben mondja a Campagnáról: *cinq arpents nourrissaient une famille et formaient un soldat*. (Öt hold tartott el egy családot és nevelt egy katonát). Mivel egy arpent nem egészen 34 ár, az egy családnak elegendő terület 17 hektár.

Az 1830-iki *réglement organique*, amely a román paraszt viszonyait rendezte, az egyes családoknak maximum 7.5 hektárt engedélyezett, de csak az igával bíróknak, akiknek négy ökrük volt; ezt is csak a természettől fogva szegényebb országrészekben, a tulajdonképeni Oláhországban, míg a gazdagabb részekben, Moldvában, csak 4.5 hektárt. Kereken 5, gazdagabb vidéken pedig 3 hektárnál kevesebbet kaptak, akiknek csak két ökrük volt; az igavonó állat nélküliek $3\frac{1}{2}$, illetve csak $2\frac{1}{4}$ hektárt. Románia azonban még ma is igen primitív földművelésű ország, kevés a városa, rosszak az utjai, ritka a vasúti hálózata, parasztsága nagyrészt még mindig hármasságos gazdaságot folytat, vagyis földjének csak kétharmadát műveli meg évenként. Ha a parasztság nagyon gyermekbő családjai meg tudnak élni *szűkösen* ilyen kis földön, akkor egy német paraszt átlagosan 5 hektáron csak megélhet *tisztességesen*? Hiszen évenként egész földjét megműveli, abból átlagosan nagyobb hozadékot kap, terményei ára sokkal magasabb, ipari termékekben való szükségletét sokkal olcsóbban fedezheti és átlagban kevesebb gyermeket kell eltartania.

Ezt a mértéket ma is elegendőnek tartják a legkiválóbb agrárius szaktekintélyek.

Oroszországról tartott előadásában Max Sering mondja ezt: „Az orosz parasztság növekvő nyomorának minden okát hosszú időn át kizárólag abban találták, hogy a jobbágyság szabaddá tételekor nem kapott elegendő földet. De ki van mutatva, hogy 1905-ben az összes parasztgazdaságoknak csak 23%-a kisebb terjedelmű 5 hektárnál. Az a baj, *hogy a földet nem használják ki helyesen.*” Ebből az tűnik ki, hogy az aránylag olyan primitív mezőgazdaságú és olyan rossz közlekedési viszonyokkal bíró országban is, mint aminő Oroszország, Sering elegendőnek tart 5 hektárt egy parasztcsalád számára. Hozzá kell vennünk ehhez még azt is, hogy az orosz parasztcsalád átlagosan ötnél több személyből áll. Oroszországnak van ma az európai államok sorában a legnagyobb születési és a szörnyű gyermekhalandóság mellett is legnagyobb természetes szaporodási arányszáma,

A *Landes-Ökonomie-Kollegium* ugyanazon ülésén ismertette dr. Frost Christiániából a három skandináv állam mezőgazdasági viszonyait. Ezt mondta: „A mezőgazdasági üzem önállóságának határa az észak zordonabb klimatikus viszonyai közt természetesen magasabban fekszik, mint Németország nyugati részén, vagy a szomszédos nyugati országokban, mint Hollandiában és Belgiumban, ahol bizonyos körülmények között egy 2 hektáron alóli üzem is önálló lehet. *Északon az önállóság határát körülbelül i-5 hektárra tehetjük;* Dániában valamivel kevesebbre, Svédországban és Norvégiában valamivel többre.”²

Íme ez az ismertetés is kielégítőnek találja az általunk Németországra felvett mértéket. A német statisztika hasonlóképen teljesen igazolja felfogásunk helyes voltát.

¹ *Politik der Grundbesitzverteilung in den großen Reichen.* A királyi porosz Landes-Ökonomie-Kollegium kiadványa. 9. füzet. Berlin, 1912. 20. 1.

² Ugyanott, 37. 1.

A következő táblázatban az 1907. évi foglalkozási és üzemi statisztika kiadványai alapján vannak felüntetve a németországi mezőgazdasági állapotok.

Ü z e m e k á l t a l á b a n				Ezek közül főüzemek	
Nagyság- kategória (hektár)	Az üzemek száma	Területe általában hektárok- ban	Mezőgazda- sági területe hektárokbán	száma	mezőgazda- sági területe hektárokbán
0·5-ig	2,084.060	619.066	359 553	89.166	24.400
0·5— 2	1,294.449	1,8 2.936	1,371.758	369.224	462.317
2— 5	1,006.277	4,306.421	3,304.878	718.905	2,446.400
5— 10	652.798	5,997.626	4,607.090	589.266	4,182.257
10— 20	412.741	7,770.895	5,814.474	391.704	5,528.591
20— 50	225.697	9,186.590	6,821.299	219.243	6,635.966
50— 100	36.494	3,436.421	2,500.804	35.418	2,428.803
100— 200	10.697	2,241.658	1,499.225	10.373	1,458.699
200— 500	9.889	4,156.773	3,003.938	9.276	2,970.715
500—1000	3.129	2,824.444	2,053.882	3.096	2,032.166
1000—	369	693.656	497.973	365	491.366
Összesen	5,736.082	43,106.486	31,834.874	2,436.036	28,661.680

E számok szerint 1907-ben kereken $5\frac{3}{4}$ millió mezőgazdasági üzem volt. Ezek kereken 43 millió hektár földet foglaltak el. Ebből kereken 32 millió hektár a „mezőgazdaságilag használt terület”, azaz a szántóföld, kert (díszkertek nélkül), rét, legelő és szőlő.³

Ezen $5\frac{3}{4}$ millió mezőgazdasági üzemből körülbelül háromötöd, azaz kerek 3.3 millió hektár „melléküzem”, vagyis olyan, amely birtokosának csak mellékes keresetül szolgál. Csak kerek 2.4 millió „főüzem”, vagyis amiből birtokosa kizárólag vagy legnagyobb-részt kapja jövedelmét. Ezek a mezőgazdaságilag használt területnek körülbelül kilenctizedét teszik, vagyis 28.7 millió hektárt foglalnak el. Bennünket ezen a helyen egyedül ezek érdekelnek.⁴

³ A kerek 11,300.100 hektár maradványból erdőgazdaságilag használt terület foglal el: 7,680.000 hektárt, kisebb legelőföld: 1,061.000 hektárt, pusztá és hasznavehetetlen föld: 1,471.000 hektárt, másnemű föld (ház, udvar, utak, díszkertek, vízterület stb.): 1,059.209 hektárt. A számokat lásd a *Statistik des Deutschen Reichs* 212. kötet, 1. a) 4-6. és 246. és köv. 1.

⁴ A melléküzemnél legnagyobb részben kis kerti parcellákról van szó, aminőket a városi munkások művelnek meg, a mezőgazdasági napszámosoknak járó konvenciók földekről s a tisztviselők (erdészek, tanítók, lelkészek stb.) földjárandóságáról.

A 0.5 hektáron, vagyis 2 morgenen alóli haszonterületű első kategóriába 89.000 főüzem tartozik. Az átlag valamivel több $\frac{1}{4}$ hektárnál vagyis 1 morgennél.

A 0-5-2 hektár közti haszonterületű második kategóriában van 370.000 főüzem, 462.000 hektár összterülettel. Az átlag valamivel kisebb, mint 1-3 hektár, vagyis 5 morgen.

A 2-5 hektár haszonterületű harmadik kategóriában van 719.000 főüzem, $2\frac{1}{2}$ millió hektár összterülettel. Az átlag 3.4 hektár, vagyis 14 morgen.

A három legkisebb osztály együtt csaknem felé teszi a főüzemeknek, azaz a kerek 2,400.000-ból kerek 1,180.000-et. *Ezek szerint a mezőgazdaságból, mini főkereseti forrásból élő összes németeknek csaknem a fele 5 hektárnál kevesebb földön gazdálkodik. Ezeké a főüzemek összes mezőgazdaságilag hasznosított területének egytizedénél valamivel nagyobb része és átlagban mindenikükre két és fél hektárnál kevesebb föld jut.*

Minden aggály nélkül tovább mehetünk és legalább a legközelebbi, óvatosság mellett pedig még a következő nagyságkategóriát is ide vonhatjuk. Hisz kifejezetten kijelentettük, hogy rosszabb közlekedési viszonyok közt és soványabb talajon családoként nem elég az 5 hektár. *Csak átlagban* elégséges ez a terület.

Az 5-10 hektár haszonterületű negyedik kategóriába tartozik 590.000 főüzem, 4-2 millió hektár összterülettel. Az átlag 7 hektár. E kategória bevonása ellen senkinek sem lehet kifogása.

Ez a négy kategória együtt a 2-4 millióból kerek 1,767.000 főüzem et ölel fel. *Ez majdnem háromnegyede az összes főüzemeknek. Az összes főüzemek mezőgazdasági területének körülbelül egynegyede tartozik ide; átlagban mindenikükre kereken 4 hektár haszonterület jut.* Tehát még mindig nem vagyunk az 5 hektáros átlagunknál.

Ezért óvatosan vonjuk be még számításunkba az ötödik kategóriát is:

Ez a 10-20 hektár haszonterületű 392.000 főüzem osztálya, 5 K millió hektár összterülettel. Az átlag-14 hektár.

Ez az öt kategória együtt a 2.4 millió főüzemből kerekén 2,160.000-et ölel fel, *vagyis az összes főüzemek 90 százalékát, kilenctizedét. Területük összesen 12.6 millió hektár, vagyis a mezőgazdasági területnek több, mint négytizede (44 százalék).* Átlagban minden üzemre kerekén 5-8 hektár haszonterület jut.

De más számaink is igazolják, hogy még kisebb területen is meg tud élni egy család:⁶

1907-ben a mezőgazdasági üzemek birtokosaiként kerekén 2.4 millió önálló mezőgazdát számoltak össze, akiknek ez a főfoglalkozásuk. Közülük csaknem 2 milliúnak nem volt mellékfoglalkozása, csak valamivel több, mint $\frac{1}{2}$ millió vallott be ilyent. Még pedig a 2 hektárnál kisebb mezőgazdasági területű üzemekben 319.000, a 2-5 hektárosokban 495.000 volt mellékfoglalkozás nélkül. így tehát több, mint 800.000 háztartás él tisztán mezőgazdasági termelésből 5 hektárnál kisebb területen. Ez pedig több, mint a mellékfoglalkozás nélküli főüzemek egyharmada.

A mondottak után aggodalom nélkül bevonhatjuk a vizsgálat körébe az 5-20 hektár haszonterületű üzemek legnagyobb részét. Birtokosaik közül 809.000-nek nincs mellékfoglalkozása. Tehát a végeredmény

⁵ Összehasonlításként itt van néhány nem német adat, amit a királyi porosz *Landes-Ökonomie-Kollegium* sokszorosan használt kiadványaiból veszünk:

Dániában 249.983 mezőgazdasági üzem közül 133.602 = 53.5% 5 hektáron alóli és 180.217 = 72.1% 15 hektáron alóli.

Svédországban 349.793 üzem közül 313.333 20 hektáron alól van.

Norvégiában 141.273 üzem közül 103.153 = 73% 5 hektáron alól van, 124.326 = 88% 10 hektáron és 13(5.144 = 90% 20 hektáron alól vari. (Az adatok az id. munka 35. oldaláról valók.)

Franciaországban 1892-ben a kerekszám 5.7 millió mező- és erdőgazdasági üzemből (itt nemcsak a mezőgazdaságilag használt, hanem az egész területet számlálják, nem úgy, mint Németországban; a kisüzemek számadata ezért a német számítás szerint nagyobbak tűnik fel) nem kevesebb, mint 4,065.000 – 71% 5 hektár alatt van és 5,283.000 = 93% 20 hektár alatt. 40 hektáron felül csak az üzemek 2.4%-a van, ez azonban az egész terület 37·1 és a mezőgazdaságilag használt terület 370%-át teszi ki. (Id. m. 51. 1.)

⁶ «*Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich.* 1911. 38-39. 1.

az, hogy a mezőgazdaság összes kisebb üzembirtokosainak erős kétharmada mellékfoglalkozást nem üz.

Bizonyos, hogy ezen elemek legnagyobb részének életmódja, ha szerény is, mégis biztos, állandó és középsorsu: ezt a mai gazdasági rend védelmezői vonhatják legkevésbé kétségbe. Mert, ha azt állítanák, hogy ezek a törpe- és kisparasztok proletárexisztenciák, akkor kevés nem-proletár maradna. Németországban egészben véve csaknem 18 millió, családtagjaikkal együtt pedig több, mint 32 millió „munkás” és 472.000, családtagjaikkal együtt pedig 793.000 ezekkel társadalmilag egyenlő exisztencia van a házi szolgálat, változó fajta bérmunka stb. D-vel jelölt osztályában. Ezenkívül kereken 1,265.000 házi cseléd, vagyis ez már együtt 35 millió *nem önálló* proletár.

Az *önállók* között közismerten sok a kismester, nevezetesen sok az egyedül dolgozó mester az iparban, a kereskedelemben,⁷ akinek a sorsa nem jobb és nem rosszabb, mint a munkásé: ha most már a mellékfoglalkozás nélküli összes önálló, főfoglalkozású mezőgazdák felének is csak „proletár” exisztencia ja lenne, akkor társadalmi rendünk valójában derékban törne meg.

Ámde éppen e kisparasztok legnagyobb része közismerten viruló polgár, a nép erejének legjobb része; távról sem ad egy osztály sem annyi újoncot, mint ez: ez pedig szilárd bizonyítéka annak, hogy bőven van mit enniök. Hogy magyarázható hát meg, hogy olyan parányi darabka földről, mint amennyije ezek nagy részének van, olyan nagy tiszta hozadékot tudnak szerezni?

A válasz ez: *főleg az állattenyésztésben végzett munkaigényes üzem útján.*

Erről is ad felvilágosítást a német statisztika néhány számadata:

Az alábbi nagyságkategóriák mezőgazdasági te-

⁷ 1907-ben 1,463.518 családtagok nélkül. (*Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich* 1909. 75. 1.)

ületén *hektáronként* foglalkoztatva volt:

Nagyság- kategória (hektár)	1907 június 12-én		Az utolsó évben (1906 június 13- tól 1907 június 12-ig) egyidejű- leg foglalkoztatott munkaerők legmagasabb száma	
	általá- ban	ebből állandó munkaerő	áita á- ban	ebből nem állandó munkaerő
0.5 alatt	5.6	2.4	7.3	2.2
0.5 - 2	1.7	0.9	2.7	0.7
2 - 5	0.9	0.64	1.1	0.3
5 - 20	0.44	0.34	0.6	0.2
20 - 100	0.22	0.16	0.3	0.13
100-on felül	0.17	0.11	0.2	0.09

E táblázatból minden nehézség nélkül felismerhető, hogy a munkaintenzitás a legkisebb üzemekben a legnagyobb és szabály szerint gyorsan csökken az üzemek nagyobbodásával. Vagy más szóval: minél kisebb az üzem, annál több munkát fordítanak egy-egy hektárra.

Óvatosságból hagyjuk ki a számításból a 0.5 hektáron alóli legkisebb üzemeket, mert ezek adatai nem mindenkor megbízhatók, hiszen olyan erdőüzemeket is magukban foglalnak, amelyeknek erdőszeti személyzetét mezőgazdasági munkaerőként számolták össze.

Még ekkor is kiderül, hogy a törpeparasztagdaságok (0.5-2 hektár) hektáronként kétszer annyi *állandó munkaerőt* foglalkoztatnak, mint a kisparaszti-üzemek (2-5 hektár), négyszer annyit, mint a közép-paraszti üzemek (5-20 hektár), nyolcszor annyit, mint a nagyparaszti üzemek (20-100 hektár) és *tízszer annyit*, mint a nagybirtokok (100 hektáron felül). A táblázat többi oszlopa körülbelül azonos eredményt mutat.

Persze ezeket a számokat nem lehet mindenben kedvezően megítélni, mert kétségtelenül a technika bizonyos elmaradottságát, a gépi segítségről való kényszerű lemondást, az elegendő számú és megfelelő minőségű ígás jószág hiányát mutatják. Más szóval:

⁸ Kiszámítva a *Statistik des Deutschen Reichs* 211. kötet, 4. táblázata után. 456. 1.

kétségtelen, hogy elsősorban a legkisebb üzemek *pazarul bálnak* az emberi munkaerővel.

De alapjában véve visszas lenne minden következtetést erre az egy magyarázatra építeni. Ez ellen szól leghatározottabban a kis mezőgazdák fokozódó jóléte. Ennek a roppant munkafelhasználásnak legnagyobb része nem munkapocsékolás, hanem produktív, jövedelmező, észszerű befektetés. Ahol a kisgazda a naggyal azonos terményeket termel, aránytalanul több gonddal, szeretettel és érdeklődéssel dolgozik és ezért különben azonos körülmények között⁹ nagyobb hozadékot vesz ki a földből. Mindenekelőtt *sokkal intenzívebb* üzemberendezése, már a növénytermesztésben is: területének sokkal nagyobb részét ülteti be kertszerűleg és kapásnövényekkel. Az *állattenyésztésben* pedig mérhetetlen a fölénye.

Az 1907-iki üzemstatistika szerint a következő nagyságkategóriákban jut haszonállat a mezőgazdasáigal használt területre *hektáronként*:¹⁰

Nagyság- kategória (hektár)	Ló	Szarvas- marha	Juh	Sertés	Kecske
2-ön alól	0·04	0·76	0·24	2·53	1·56
2— 5	0·07	0·95	0·11	0·94	0·13
5— 20	0·13	0·76	0·14	0·61	0·04
20— 100	0·13	0·57	0·25	0·39	0·01
100-on felül	0·09	0·33	0·62	0·20	0·001

A számítás úgy történt, hogy a haszonállatok számát minden nagyságkategóriában elosztottuk az illető kategóriához tartozó mezőgazdasági terület *össznagyságával*. Ezért alakult oly kedvezőtlenül a 2 hektáron alóli parcella- és törpeparaszti üzemek állat-

⁹ Bizonyos, hogy a nagyüzem még ma a tulajdonképeni földmívelésben sokkal intelligensebben, nevezetesen erősebb műtrágyázással gazdálkodik. De a kisparaszt ezt az előnyt végtelenül gyorsan eléri. Sering (id. m. 29. l.) a „parasztcsalád szervezetének az uralkodó munkaszervezet feletti fölényéről” szól, „amit csak az egyes nagygazdák különös intelligenciája tud kiegyenlíteni”. Hasonlóképen Frost 38. l.

¹⁰ Kiszámítva a *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich* 1911. 34-35. l. után.

állománya. Mert itt az összes üzemeknek csaknem egyharmada nem tart állatot, míg az állatot nem tartó üzemek száma az összes többi nagyságkategóriában olyan kicsiny, hogy el is hanyagolható. De e kedvezőtlen számítás mellett is szembetűnik a parcellaüzemek fölénye, főként a sertés- és a kecsketartás terén; a ló tartás ezekben az üzemekben már természetesen igen csekély.

Ha a legkisebb kategóriát itt is kihagyjuk a számításból, akkor kiderül, hogy a nagyüzem csak a juhtenyésztés terén van fölényben az összes többi üzemek felett. Ez pedig, mint nagyban való juhtenyésztés, az extenzív, földpocsékoló üzem jellemző sajátossága. Különbözik mindenütt annál erősebb az állattartás, minél kisebb az üzem.

A kisparasztként hektáronként csaknem annyi lovat tartanak, mint a nagybirtokosok; a közép- és nagyparasztként félsherte annyit, mint a nagybirtokosok (13:9), ami gazdaságunknak a nagyüzemekkel szemben való nagyobb intenzitása mellett szól.

A kisparaszt hektáronként körülbelül egyharmadával több *szarvasmarhát* tart, mint a középparaszt és nem egészen kétszer annyit, mint a nagyparaszt és *háromszorta többet, mint a nagybirtokos.*¹¹

A kisparaszt hektáronként felével több *sertést* tenyészt, mint a középparaszt, csaknem *háromszorta többet, mint a nagyparaszt és csaknem, ötszörte annyit, mint a nagybirtokos.*

A *kecsketartás* számadatai magukért beszélnek.

Sajnos, hogy a kimutatás nem szól a *baromfitartásról*, amiben a kisüzemek közismert módon óriási fölényben vannak a nagyobbak felett. A legkisebb parcellatulajdonosnak is megvan a maga baromfi-családjá, amit asztala és istállója hulladékán nevel fel.

¹¹ Emellett a szarvasmarhatartás nálunk főképen a takarmányvámok miatt sokkal kisebb, mint lehetne. Frost szerint (id. m. 37. l.) Dániában a nagyparasztként 30-40, a kisparasztként 10-25, a *kisparasztként és munkások pedig 5-10 tehenet* (marhát) tartanak istállóban. Dániában az állatot vámmentes amerikai gabonával tartják.

A *parcella- és törpebirtok* a maga kerekén 1,700.000 hektárával körülbelül 5%-át teszi ki a német haszonterületnek. Ezen a földön kerekében 1,700.000 nagy háziállatot (lovat és szarvasmarhát) tenyészt: ez pedig az összállománynak (23*5 millió) 7%-a. Tehát, amit legkevésbé lehetne várni, még e nagyságkategóriának is több a nagy háziállata, mint ami területének megfelel. Több, mint 4³ millió sertést tart, vagyis az összállománynak (18°87 millió) csaknem 25%-a erre a nagyságkategóriára jut. A juhok számának csaknem 5, a kecskék számának pedig 73%-a e nagyságkategóriáé.

A *kisüzemhez* (2-5 hektár) tartozik a területnek mintegy 10.6%-a. A nagy háziállatoknál 14-5, a sertésekből pedig mintegy 15% e birtokkategóriába jut.

A *nagyüzemé* (100 hektáron felül) a területnek körülbelül 22%-a. A nagyüzem tartja el a nagy háziállatoknak nem egészen 13, a sertéseknek 7.4, a juhoknak pedig 48%-át. Ha 12 juhot számítunk egy nagy háziállatnak, akkor sincs fedezve e nagyságkategóriának rengeteg deficitje, még ha a kecskét és a baromfit nem vesszük is számításba. Íme, kiderül, hogy az élők: ember és állat tekintetében igen korlátozott a nagyüzemnek a befogadó ereje.

Mindez megerősítheti állításunkat, hogy átlagosan fejenként 1, családonként pedig 5 hektár a nyugateurópai kultúra viszonyai között elegendő ahhoz, hogy mezőgazdáinknak tisztességes, középsorsú életmódot biztosíthasson. Láttuk, hogy az összes, német mezőgazdák túlnyomó többsége beéri ezzel a területtel s láttuk, hogy ebből a földből miféle eszköz szerzi meg számára a szükséges hozadékot: a munka-intenzitás, elsősorban az állattenyésztés terén. A kisüzemek, még a legkisebbek is teljesen foglalkoztatják és kielégítőleg el tudják tartani a családokat.

A fentiekben a német viszonyokhoz mérten állapítottuk meg a parasztbirtok *minimális mértékét*; most kutatnunk kell a *maximális mértéket*:

Mennyi földet tud egy parasztcsalád segítő erő nélkül megművelni?

Azt kérdezzük *segítő erő nélkül?*

Abból a feltevésből indulunk ki, hogy Németország mezőgazdaságilag használt területe körülbelül egyenletesen van megosztva a nagyföldbirtokosokkal sem zárja el a földet a rászorulóknak elől. *E feltevés mellett ózonban egyetlenegy mezőgazdasági munkás sem volna, sem fő-, sem mellékfoglalkozásban.* A mezőgazdasághoz tartozó minden embernek elegendő földje volna, sőt sok föld maradna ezenfelül is. Ezt mutatja a következő számítás:

Németországnak, amint tudjuk, kerek 32 millió hektár „mezőgazdaságilag használt” területe van. 1907-ben Németországban a mezőgazdaságból, mint főfoglalkozásból csak kerek 17 millió ember élt.¹² Tehát egy emberre nem 1, hanem csaknem 2 és egy családra nem 5, hanem csaknem 10 hektár tiszta haszonterület esik, vagyis duplája annak, amit mi elegendőnek számítottunk.

Ez kellőképpen igazolja, hogy a földzárlat megszüntekor nem lenne többé mezőgazdasági munkás. A parasztnak egyedül családja munkaerejével kellene magán segítenie. Egy 5 tagú családra átlagosan legfeljebb két teljes mezőgazdasági munkaerő számítható: egy egész férfimunkaerő, egy fél női és egy fél gyermekmunkaerő.

A megfelelő intenzitású és megfelelő állattartású parasztgazdaságban legmagasabb számítással mennyi földet tud ez a két munkaerő megművelni?

Könnyű talajon is 10 hektár, vagyis 40 morgen lehet a felső határ. A 23. oldalon lévő táblázatunk szerint a kisüzemnek 5 hektáron átlag 3,2, a középüzemnek 10 hektáron 3,4 *állandó* munkaerő szükséges. A legnagyobb munkaszükséglet idején a kis-

¹² Mégpedig 16,920.671 egyén a szűkebb értelemben vett mezőgazdaságban és 322.264 egyén a kertészetben és állattenyésztésben. Ezenkívül 364.590 egyén az erdőgazdaságban és vadászatban és 73.651 egyén a halászatban.

üzem 5 hektáron átlag 5.5, a középüzem pedig 10 hektáron 6 munkaerőt igényel.

Ennélfogva az átlagos 5 hektárnyi terület, mint a szükséglet minimális mértéke, körülbelül a oseléd és segítő erő nélküli parasztsalád teljesítőképeségének maximális mértékét is képviseli, abban az esetben, ha az állattartást nem akarja elhanyagolni. A 24. oldalon lévő táblázatunk szerint egy ilyen üzem a baromfin kívül átlag 5 nagy háziállatot, 5 sertést és vagy 1 juhot vagy 1 kecskét tart. Ha 20 morgen földet, amiből egy jókora rész kert, burgonya- és répa föld, a férfinak kell évenként megtrágyáznia, felszántania, beboronálnia, meghengereznie, bevetnie és learatnia, a termést betakarítania, kicsépelnie stb. s ha a földművelésben való segédkezés és a háztartás vitele mellett az asszonynak naponként kell 5 nagy állatot (amiből 2-4 tehenet naponként kétszer meg is kell fejnie) etetnie, öt sertésre főznie, a szárnyasokat gondoznia, akkor a gyermekek munkája mellett is mindkettőjüknek bőségesen akad dolguk.

Látjuk az első táblázatból, hogy a nagyparaszti üzemek sok olyan állandó munkaerőt igényelnek, amik nem tartozhatnak a családhoz. Ha a negyedik kategória (5-20 hektár) átlagát kerekén 13 hektárnak vesszük, akkor itt csak állandó munkásokban is $13 \cdot 0.34 = 4.4$, a legtöbb gazdasági munka idején pedig 7.8 munkaerő szükséges; a legközelebbi kategóriának (20-100 hektár) 60 hektáros átlagán 9.6 állandó, a legtöbb munka idején pedig 18 munkaerő kellene.

Mindebből kitűnik, hogy a fejenkénti 1 hektár átlagos terület, a régi értelemben vett „ekealja”, elégséges egy parasztsalád szükségletére. De, mint észszerű földterület elég ez arra is, hogy egy parasztsalád teljesítő erejét teljesen kihasználja.

Németország mezőgazdasági területe kerek 32 millió hektár, mezőgazdasági népessége pedig csak kerek 17 millió; mindezek az emberek önálló, középsorsú, viruló parasztsaládokként lakhatnának

e földön s az összes haszonterületnek csaknem a fele, 15 millió hektár, elfoglalatlan maradna; oly óriási terület, ami nagyon hosszú időre kielégíthetné a felnövekvő mezőgazdasági népesség földszükségletét. Németország most évenként 900.000 fővel szaporodik; a mezőgazdasági népesség az össznépességnek körülbelül egynegyede; szaporodását tehát statisztikailag 225.000 főre becsülhetjük. De mivel a mezői népességnek több a gyermeke, mint a városinak, 300.000 főnyi szaporodást vehetünk fel. Ekkor a kamatos kamatszámítás mellett is 40-45 esztendő telnék el, amíg a német mezőgazdasági terület teljesen betelepítettnek, föltéve még azt is, hogy minden gazdaember gyermeke kivétel nélkül földművelő lesz, ami lehetetlen föltéves. Ez idő alatt azonban Németország, ugyanazon szaporodást véve alapul, messze túlnövekednék a 100 milliónyi népességen s e kulcs szerint az átlagos 5 hektár ismét túlságos nagy lenne. A földművelés intenzitása és az állattenyésztés nagysága annyira emelkednék, hogy átlagban talán csak 3 hektár lenne szükséges s lenne megművelhető. A 32 milliónyi mezői népességnek akkor együtt csak 20 millió hektárra lenne szüksége s ismét hely maradna 20 millió új földművelő részére. Annak, aki ezt vitatja, azt kell föltételeznie, hogy a földművelés jelenlegi gyors haladása egyszerre hirtelen megáll, bár ezzel minden mezőgazdasági szaktekintély véleményével ellentétbe helyezkednék. Max Delbrück azt állítja, hogy a német mezőgazdaság szántóföldjeinek hozadéka a 19. században megnégyszereződött s feltétlenül igaznak tartja, hogy a 20. század folyamán is legalább -még egyszer megkétszereződik. De ehhez a műtrágyán és a technika különbeni fejlődésén kívül mindenké előtt több munka szükséges területegységenként. Vagyis más szavakkal: a 21. század parasztja kevesebb földet igényel majd, de kevesebbet is tud megmunkálni, mint a 20. századé. Lehet vitázni a fejlődés üteme, de nem maga a fejlődés tekintetében.

De hagyjuk ki a játékból a jövőt!

A jelenre világos, hogy a használt föld készlete még a sűrűn lakott Németországban is nagyon felül van a szükséglet mértékén.

Mégis a mezőgazdasággal hivatásképpen foglalkozó összes németek felénél jóval többnek egyáltalában nincsen földje és számtalan parcella-, törpe-, kis- és kisközépbirtokosnak, nincs elég földje, amire hasznathatóan fordíthatná egész munkaerejét, úgy hogy vagy elsenyvedni, vagy pedig mellékfoglalkozást keresni kénytelen.

A 17 milliónyi mezőgazdasági népességnek jóval több, mint a fele a mezőgazdasági munkások és tisztviselők rétegébe tartozik. A mezőgazdaságban és kertészetben¹³ a közepes állású tisztviselők száma a családtagokkal együtt 181.000, a földbirtokosok házi cselédsége kerek 153.000, a munkások száma a családtagokkal együtt kerek 9,336.000, tehát az összes nem önálló mezőgazdasági népesség száma 9,670.000, úgy hogy az önállókra, beleértve a vezető tisztviselőket és családtagjaikat, csak 7,570.000 marad.

A 32 millió középsorsú egzisztencia helyett a német mezőgazdasági terület általában véve csak 17 milliót tart el, de ebből a számból tisztességesen legfeljebb 7½ milliót, ha tudniillik föltesszük, hogy a mellékkeresetnélküli legkisebb parcellagazdaság birtokosa is tisztességesen meg tud élni, ami természetesen csak kivételképpen lehetséges. Tehát a 17 millióból legalább is 10 millió él proletárként, mert *vagy kevés a földje, vagy egyáltalán nincsen földje.*

Ezzel pedig állításunk megdönthetetlenül beigazolódott: *a földmonopólium nem „természetes” monopólium, ami a ritkaságon alapít, hanem „jogi” monopólium, ami a túlságosan bő készlet visszatartásán, elzárásán alapszik.*

¹³ A magasabbrangú vezető tisztviselők az „önállók” közt szerepelnek, akiknek főrészt a birtokosok alkotják. *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich* 1909. 10-11. 1.

A földbirtoknak ez a monopóliuma, a *jogban* gyökeredzik, még pedig abban a jogban, hogy valaki több földet bír tulajdonul, mint amennyit családjára erejével megművelni akar és megművelni tud. Ha Stammlerrel szólva a jog mindenkor az a *forma*, aminek az útján valamely *gazdasági tartalom* védelmet nyer és fenntartatik, akkor a földmonopólium *jogi alakja a nagybirtok*.

A földbirtok nem általában oka a társadalom nyomorúságának, amint azt a földreform hívei másokkal együtt gondolják, hanem csak a *nagy* földbirtok; éppen úgy, mint a példában felvett ostromlott városban nem az a drágaság oka, hogy valaki tulajdonában gabona van, hanem hogy *sok* gabona van, ami egyébként csak kivételes körülmények között tud bajokat okozni. Hiszen a gabona rendszerint olyan árú, aminek kínálatát a verseny növelheti.

A földbirtokot azonban sohasem szaporíthatja a verseny. Ezért a tömeges nagybirtok *már rendes körülmények között is* monopólium, ami kisajtolja a földjáradék értéktöbbletét.

A jogászok már régen tudják, hogy van a tulajdonnak bizonyos hatalmas fajtája, aminek lényege nem az, mint különben a tulajdonnak, hogy tulajdonosa úgy élhet vele, ahogy akar, hanem *hogy tulajdonosa mindenki mást meggátolhat a használatában* abból a célból, hogy ezeket értéktöbblet szolgáltatására kényszerítse. Ilyen „privatív”, ilyen „megfosztó” tulajdon mindenekelőtt a nagy földbirtok, a föld monopolizálásának jogi alakja. Célja és értéke azon alapszik, hogy meggátolja a tömeget a föld birtoklásában; ezzel teremti meg és tartja fenn a mezei munkások osztályát; ezen a módon teremti meg és tartja fenn a nagy földbirtokosok és a földmunkások között az osztálymonopolviszonyt, ami azután ezeket földjáradék szolgáltatására kényszeríti.

Ha a földkészlet nem volna kevés kézben monopolizálva, hanem körülbelül egyenletesen lenne elosztva, akkor éppen oly kevésbé lehetne földínség

és földuzsora, mint ahogy nem lehet gabonaínség és gabonauzsora az ostromlott városban, ha a szükségletet bőségesen meghaladó gabonakészlet körülbelül egyenletesen van elosztva. Az ínség és az uzsora mindkét esetben csak akkor léphet fel, hogyha a készletet igen egyenlőtlenül osztották el, úgy hogy legnélkülözhetlenebb élelmüket kevesektől minden elviselhető áron is sokan kénytelenek megszerezni; s erre mind a két esetben amiatt kényszerülnek, inert nem léphet közbe a verseny a készlet növelése céljából, hisz az egyik esetben nincsen kívülről behozható gabona, a másodikban pedig, mert a föld mennyiségét mesterségesen egyáltalában nem lehet szaporítani. Ahol pedig a versenynek nincsen vagy nem lehet tere, ott monopólium és – értéktöbblet van.

Ha *csak kis részben is* megszüntetnék a monopolizálást, vagyis a nagybirtok egy részét a népnek hozzáférhetővé tennék, akkor a megmaradt nagybirtokosok mindannyian tönkremennének és a tulajdonjog elvesztené gazdasági tartalmát és előnyét. Ez kiviláglik a következő számításból:

Táblázatunk két nagyparaszti kategóriájának, a 20-25 s az 50-100 hektáros üzemeknek száma kereken 260.000, kerek számban 9.3 millió hektár mezőgazdasági területtel. Tudjuk a fentiekből, hogy családtagjaikkal egyetemben kereken 9.3 millió mezőgazdasági munkás van.¹⁴ Ha tehát csak a nagyparaszttüzemek földjét osztanák szét, akkor mint középsorsú parasztnépességet az egész mezőgazdasági munkásnépességet le lehetne telepíteni és ekkor egész Németországban alig lenne többé egyetlen mezőgazdasági munkás.

De ekkor teljesen ugaron maradna az egész hét millió hektár mezőgazdasági terület, amit ma a szűkebb értelemben vett nagybirtok mivel, s tönkre-

¹⁴ Itt az üzemeket együttesen, nem pedig csak a főüzemeket kell számításba vennünk, mert kétségtelen, hogy ilyen nagy területeken megélhet egy család. Közömbös előttünk, hogy egyik-másik nagy parasztbirtok, mint némely lovagi birtok is, kocsmárosok, molnárok, sörfőzők, gazdag kereskedők, járadékosok, tisztviselők stb. számára csak „melléküzem”-ként szolgál.

mennének a birtokosok, ha nem sikerülne nekik az összes szükséges munkásokat külföldről behozniok.

Még egy más kis számítás:

A német nagybirtok 1907 június 12-én az üzemvezetők és tisztviselők beszámításával egészben 1,237.329 munkaerőt foglalkoztatott, ebből kerekén 834.000 állandó munkaerőt. Az előző évben egyidejűleg foglalkoztatott munkaerők *legmagasabb száma* 1,469.685 volt s ebből kerek 632.000 nem állandó. Magasan számítunk, ha a birodalmi német munkásokat 11 millióra becsüljük (ta többi külföldi vándormunkás).¹⁵ E német munkaerők között sok gyermek és ifjú van; a felnőttek között a férfiak száma kevesebb, mint a nőké; mindent összefoglalva ismét magasan értékelünk, ha feltételezzük, hogy a nagybirtok 1.1 millió németországi munkaereje összesen 600.000, egyenként 5 tagú családot képvisel.¹⁰

Ha ezeket a munkásokat családonként 5 hektárral önálló parasztként telepítenék le, akkor a nagybirtok 7 millió haszonterületéből több, mint VV ugaron maradna, mert a többi résznek egyetlen egy munkása sem volna többé. Ez a számítás pontosan megfelel a régi tapasztalatnak, hogy egy nemesi birtok a parcellázás után kétszer-háromszor annyi embert és állatot tart el, mint azelőtt.

Tehát ezek szerint, ha a nagybirtoknak csak háromhetedét osztanák is fel, az elegendő volna arra, hogy a fennmaradó résztől utolsó munkását is él-

¹⁴ A *Deutsche Feldarbeiter-Zentrale* szerint 1911-ben 386.000 külföldi mezőgazdasági munkásnak adott igazolványt. De ez csak minimális szám, valósággal sokkal többen jönnek be.

¹⁵ Ezt a becslést a következő mérlegelés támogatja: a nagybirtok Németországban kerek 10 millió hektárt, azaz 100.000 négyszögkilométert foglal el. A tiszta nagybirtokkerületek Németország azon kerületei, amelyek a legritkább népességűek. Mecklenburg-Strelitz pl. 1910-ben csak 36-3, Schwerin 48-7 sűrűségű volt négyszögkilométerenként, a falu és a város együttes beszámításával. Bőséges számítás, ha a nagybirtok területén *egyedül* a napszámosokra stb. 30 egyént számítunk négyszögkilométerenként. Sering szerint a nagybirtokos kerületek népessége ritkán múlja felül a négyszögkilométerenkénti 20-30 személyt s egyes esetekben 4-re is leszáll.

vegyék s ezzel a nagybirtok tulajdonjogát gazdasági tartalmától teljesen megfoszák. Sőt ha a nagybirtok egytizedét *egyszerre* felosztanák, ez annyi munkást szivna el, hogy a többieknek bére elég magasra szök-
nék fel a többi kilenctizedrészt legnagyobb része üze-
mének lehetetlenné tételére.

Ezzel kétségtelenül beigazoltuk, hogy a földzár-
lat a nagyföldtulajdon alakjában egyfelől a nagy-
birtokosok (nagyparasztok és nagybirtokosok) közt,
másfelől pedig a mezei munkások között osztály-
monopóliumot létesített és tart fenn és hogy a társa-
dalmi értéktöbblet egyik főrésze, a *földjáraadék*, ebből
a forrásból származik.

*Ugyanez áll azonban a társadalmi értéktöbblet
másik főrészére, a tőkenyereségre is.* A tőkenyereség
is osztálymonopóliumnyereség, ami hasonlóképpen a föld-
zárlatból ered, ezzel áll és ezzel bukik. Ha a föld-
járadék a földzárlatnak közvetlen, akkor a tőke-
nyereség közvetett, levezetett, másodlagos követke-
zménye.

Fentebb idéztük és helyeseltük Marx alaptételét,
amely szerint a tőke „társadalmi osztályviszony”. A
termelési eszközök *nem* alkotnak „tőkét”, azaz érték-
többletet fakasztó értéket, nem adnak nyereséget,
hogyha nincs társadalmi „tőkeviszony”. Csak abban
az esetben, ha az összes termelési eszközök birtokában
áll szemben a tőkés osztály a „szabad munkások”
osztályával, csak abban az esetben, ha a munkások-
nak mindenféle termelési eszközük hiányzik, úgy
hogy munkájukat értékénél kevesebért kénytelenek
eladni a tőkéseknek, csak abban az esetben kapnak
a tőkések értéktöbbletet – nyereséget –, termelési
eszközeik csak ekkor válnak „tőkévé”. Mert csak az
tőke, ami *nyereséget* nyújt.

És most azt állítjuk s ezt be is bizonyítjuk, hogy

földzárlat nélkül talán még volna „munkás”, de nem volna „szabad” munkás. Ha a nagy földtulajdon nem zárná el a földet, akkor nem lenne ember, aki arra kényszerül, hogy munkáját értékénél kevesebbet adjon el; ekkor természetesen nem lenne értéktöbblet, nem lenne nyereség és a termelési eszközökön való tulajdon sem lenne „tőke”.

II.

A kapitalizmus lényege és kialakulása.

Első (közgazdasági) rész

A kapitalizmus lényege

Kapitalizmus az a társadalmi rend, amely lényegileg a tőkének és a tőke érdekeinek uralma alatt áll. Így azután a kapitalizmus lényegére vonatkozó kérdés elsősorban a tőke mivoltának kérdése. Mi a tőke? A művelt ember erre rendszerint a régi közgazdasági írók magyarázatával válaszol: a tőke a termelési eszközök bizonyos csoportja; mégpedig szűkebb értelemben véve rendszerint a termelt termelési eszköz, megkülönböztetve ezt a nem termelt termelési eszköztől, a földtől. Tőke tehát e szűkebb meghatározás szerint a termelő munka minden terméke, ami nem szolgál a közvetlen fogyasztás céljára, mint az élvezeti javak, hanem ami más élvezeti javak előállítására való, tehát a műhelyek, a gyárak, a szerszámok, a gépek, a nyersanyagok, mint pl. a fonalak, ércek, festékek, végül pedig a segédanyagok, mint pl. a szén, a kenőolaj stb. Ezekhez járul még a legfontosabb tőkefaj, a pénz, a nemesérc vert vagy veretlen alakban.

A tőkének ez a fogalom meghatározása nem éppen hibás, csak teljességgel elégtelen. Tisztán leíró definíció ez, ami bizonyos külső jellemvonásokat egy fogalomban egyesít; annyiban pedig elégtelen, hogy nem is érinti azt a tulajdonképeni problémát, amely a tőke szóban benne van. Ez a probléma legáltalánosabb fogalmazásában így hangzik: hogy kell érteni a tőkének azt a tulajdonságát, hogy tulajdonosának

profitot, nyereséget ad? A kapitalizmus lényegére vonatkozó kérdés így ismét egy új, még pontosabb fogalmazásban tolul elénk s ez a tőkenyereség keletkezésének kérdése.

Sokszor tévesztik szem elől, hogy itt probléma van előttünk, pedig ez az egész modern közgazdaság központi problémája, Engedtessek meg nekem, hogy annál nagyobb részletességgel ismertessem ezt.

Az a tény, hogy bizonyos mennyiségű tőkével (pénzzel vagy géppel) való rendelkezés tulajdonosának a befektetés biztonságához képest több vagy kevesebb nyereséget ad, annyira a föltétele a kereskedő minden hivatásbeli tevékenységének, hogy ez kevéssé hajlandó azt kritikus szemmel vizsgálni. Ez a nyereség az ő szemében a priori adva van; ez a nyugvó pont a jelenségek forgatagában, ez a vizsgálatra vagy bizonyításra nem szoruló biztos alap, amin számítása és cselekvése nyugszik. A profit az ő szemében valami természetes. Ha azt kérdik tőle, hogy támad a nyereség, azt szokta válaszolni: „a tőke dolgozik” s naiv módon a nyereséget a tőke munkabérének tekinti.

Lehet ugyan népiesen, képletes értelemben a tőke munkájáról beszélni, tudományos értelemben azonban kerülni kell ezt az annyira tévedésbe ejtő kifejezést. A munkát az agyvelő meg az izmok végzik: a tőkének pedig sem tagjai, sem gondolkozó központja nincsenek. A tőke nem dolgozik, csak dolgoztat; még ez a kifejezés is képletes, mert nem a tőke, hanem a tőke birtokosa dolgoztat; s azok az emberek dolgoznak a tőkével és a tőkén, akiknek valósággal van izmuk és agyuk.

A görögök a kamatot rókoç-nak nevezték. Már ebből a szóból is kitűnik, hogy az ő szemükben a nyereség a tőke gyümölcsének látszott, amit a tőke hoz, mint ahogy az almafa almát, a tehén borját hoz. Upton Sinclair, ez a szellemes amerikai, ezt a felfogást a következőképen jellemezte: a közkeletű felfogás szerint az első ezüstdollár az apa, a második az anya; ha ezeket párosítjuk, egy év múlva ennyi meg ennyi kis apró rézcentek jönnek a világra s ezek lassacsán

ezüst dollárokká serdülnek fel. A szemlélet naiv szimbolizmusa itt még világosabb, mint a tőke munkaszimbolizmusában. A pénz meg a gépek nem hím- és nőneműek, nincsenek nemzőszerveik s nem hozhatnak fiakat a világra. Mégis a tőkének legnagyobb mértékben megvan az a paradox tulajdonsága, hogy élőlényhez hasonlóan szaporodik. Mitől kapja ezt a tulajdonságát? Mi teszi termékennyé és nemző erejűvé a holt pénzdarabokat és a holt géptömegeket? Ez a nyereség, a tőke és a kapitalizmus problémája.

Próbáljunk tájékozódni! Vajjon minden körülmények között tőke a termelési eszközök bizonyos csoportja? Nyilvánvalóan nem az. Bizonyos körülmények között teljesen értéktelen lehet tulajdonosára nézve a termelt vagy nem termelt termelési eszközökből, vagyis az első magyarázat szerinti tőkéből álló legnagyobb vagyon is. A legtermékenyebb föld nögyzetmértföldjei feletti kizárólagos rendelkezés joga sem hoz földjáraadékat tulajdonosának az olyan országban, amelynek vagy munkásai vagy pedig árúelhelyezési lehetőségei hiányoznak. Éppen ilyen kevéssé ad egy tonna arany birtoka nyereséget Robinzonnak, aki egy parányival sem lenne gazdagabb, ha szigetére valaki egy minden géppel, nyers- és segédanyaggal pazar módon felszerelt gép- vagy textilárugyárat állítana, de egyetlenegy munkást sem adna hozzá. Sokkal hasznosabb lenne neki a legegyszerűbb falusi kovácsműhely vagy egy szövőszék. Mert ezek segítségével nem kapna ugyan profitot, de szert tudna tenni nagyobb munkabérre, ami több és jobb élvezeti jószágban fejeződik ki.

A termelt termelési eszközök törzséből nyereség csak ott jöhet létre – és vizsgálódásunknak ez az első eredménye –, ahol egy bizonyos számú ember társadalmilag kapcsolatban, gazdasági munkamegosztással termel. A nyereség társadalmi kategória. Mivel pedig a termelési eszközöket csak akkor nevezük tőkének, ha nyereséget adnak, – a tőke is társadalmi kategória. A termelési eszköz csak a társadalmon belől tőke; a társadalomtól elszigetelten a tőke

ismét egyszerű termelési eszközzé változik.

De vajjon a termelési eszközök minden társadalomban tőkét alkotnak-e”? Nyilvánvalóan nem. A busmanok, az ide-oda kóborló mongolok és sok más magasabban álló népek társadalmi szervezete nem ismeri a tőkenyereséget, tehát magát a tőkét sem. így azután vannak nem-tőkés és tőkés társadalmak. így vetődik fel azután a további kérdés, hogy minő meghatározó tulajdonságok útján nyer a társadalom kapitalisztikus jelleget! Hogyan kell egy társadalomnak megalkotva lennie, hogy a termelési eszközök tulajdona a tulajdonosoknak profitot nyújtson*?

Ennek a kérdésnek megfejtése céljából tisztázunk kell azt a kérdést, mi hát a profit! Ezt eddig nem vizsgáltuk. Csak azt kérdeztük, hogy jut a tőke nyereséghez”? Most kérjük: mi a nyereség!

A nyereség nyilvánvalóan a munkahozadék egyik része. Befektetek tízezer márkát egy villamosmű részvényeibe. Egy évig dolgoznak az igazgatók, a mérnökök, a könyvelők, a munkások; én magam elmegek sétálni vagy valami más munkát csinálok. Az év végén osztalékot fizetnek nekem. Ez nyilvánvalóan az említett termelők összmunkája hozadékának egy része. Munkájok hozadékának egy részét tehát nekem adják. De miért teszik ezt? Miért kötöttek olyan szerződést, hogy kötelesek ezt megtenni?

Világos, hogy nem személyes barátságból cselekszenek így. Akkor hát bizonyos kényszerhelyzetben kellett lenniök, amikor a munkaszerződést megkötötték. Miféle kényszerhelyzet lehetett ez! Szabadon szerződő felek voltak, tehát nem lehet szó törvényi kényszerről, mint aminő a rabszolgák vagy a jobbágyok esetében szerepel. Akkor bizonyára gazdasági kényszernek kellett itt lennie. Miben áll hát ez a kényszer?

A régi közgazdasági írók, mindenekelőtt Smith Ádám, a következőképen válaszoltak erre: A munkásnak szüksége van termelési eszközökre, hogy sikeresen dolgozhassák; mivel neki ilyen eszközei nincsenek, kényszerítve van annak a számára, akinek

vannak ilyen eszközei, a tőkehasználatért kölcsön – díjat, profitot fizetni.

Ez tényleg igen egyszerű, de ez még csak a kezdete a megoldásnak. Mert hiszen itten valamit feltételeztünk, aminek pedig nyilvánvalóan ismét megvan az oka: ez pedig a társadalomnak elkülönülése olyan emberekre, akiknek vannak s akiknek nincsenek termelési eszközei. Csakis akkor vonják le, vagy adják oda a munkahozadékból azt, amit profítnak nevezünk, hogyha ez az elkülönülés már megvan. Ha minden ember egyenlőképen fel volna szerelve termelési eszközökkel, akkor senki sem volna kénytelen a másikkal valamit odaadni és senki sem volna kénytelen túrni, hogy a másik valamit levonjon. A kapitalizmus alapja tehát a birtokosok és a birtoktalanok között levő ezen társadalmi viszony. Ezért nevezi ezt Marx röviden és szerencsés kifejezéssel „tőkeviszony”-nak.

Hogy jutnak a tőkésék a maguk kizárólagos tőkebirtokához?

Erre a kérdésre a régi közgazdaságtan a következőképpen válaszolt: a tőke a tőketulajdonos vagy elődjei gazdasági erényeinek eredménye. Megtakarítás ez a korábbi munkabérből, átlagon felüli szorgalom, átlagon felüli intelligencia, és erő, valamint a pazarlásra vivő kísértéssel szemben való átlagon felüli önmegtartóztatás eredménye.

Ezen az utón nemcsak megmagyarázták a nyereség lényegét, hanem mint valamely „nélkülözés bérét”, mint a gazdasági és erkölcsi erő kifejtés eredményét, természetjogilag is igazolták, ahogy később Marx keserű gúnnyal említi. A nyereség így egyenesen a korábbi munka béreként jelentkezett.

De a problémát még ez a segítő magyarázat sem oldotta meg teljesen. Eddig csak azt magyarázták meg, hogy a tőke egy kisebbség magántulajdonában van s hogy a munkás munkahozadékának egy részét, mint kölcsöndíjat kénytelen a tőketulajdonosnak átszolgáltatni; azonban egyetlen szó sem esett arról, milyen nagy ez a kölcsöndíj, milyen részét követelheti a segítségével előállított munkahozadéknak

ahhoz, hogy az még mindig „igazságos” lehessen. Már pedig tulajdonképen ez a bennünket érdeklő fődolog.

Az itt kifejtett elméleti vizsgálódás a legnagyobb mértékben gyakorlati, mindannyiunkat szenvedélyesen érdeklő, közvetlenül és személyesen illető problémának megoldását célozza, azt tudniillik, hogy a tőke és munka közt minő mérték szerint oszlik meg a hozadék? Máskép állna a dolog, ha a munka ezen mértéke igen kedvező s a természetes munkabérből való levonás csak kis törtrészesecske lenne. Mert akkor ezt a problémát mindannyian ugyanazzal az akadémiai nyugalommal szemlélhetnék, mint ahogy valamely magasabbrendű görbe mozgását vagy egy ókelta szó szanszkrit gyökét vizsgáljuk.

De nyilvánvaló, hogy a munka részesedésének mértéke nem kedvező. Sőt hosszú időn át úgy tetszett, mintha a munkabér abban a mértékben csökkent volna, amelyben a tőkével felfegyverzett munka hozadéka emelkedett; és sajnos még a legelőhaladottabb országokban sem lehet kétséges, hogy a munka bére távolról sem tart lépést annak hozadékképességével. Más szóval: a profit a természetes bérnek mindig növekvő részét nyeli el. És ennek félelmetesek a következményei. Még ha a borzalmas szociálpatológiai jelenségeket: a gyermekek megdöbbentő halálozási arányát, a bűnt, a prostitúciót, a pauperizmust, a lakásnyomort, az elkeseredést nem akarjuk is a kapitalizmus terhére írni, egyetlenegy védelmezője sem tud a kapitalizmustól eldisputálni két tisztán gazdasági jelenséget: a válságokat, amik a munka vetését jégesőként pusztítják és azt a csodálatbaejtő tény, hogy mi, kultúrnépek, technikai erőnknek csak kis részét tudjuk kihasználni, vagyis hogy más szóval, az általunk már ma elérhető jólétnek csak kis törtrészescskéjét tudjuk élvezni, mert a nép nagy tömege bérével nem tudja visszavásárolni azt, amit teljes technikai fölfegyverzettség mellett előállítani képes lenne.

Mi határozza meg tehát a tőke és munka közti megosztás mértékét?

Smith Ádám ezt a sorsdöntő kérdést a béralapelmélettel oldja meg.

A szabad forgalmi gazdaságban csak a szabad versenyben való kínálat és kereslet dönti el a két fél közti megosztás kérdését. Az adott piacon e két erő viszonya szerint lesz előnyben vagy hátrányban a vevő vagy az eladó. Éppen így dönt ez a nyereség és a bér kérdésében is.

Ha a piacot, mint munkapiacot tekintjük, akkor a munkások képviselik a kínálatot s az ösztőke a munkások utáni keresletet. Ha a piacot mint tőkepiacot tekintjük, akkor megfordítva a munkások képviselik a keresletet s az ösztőke a kínálatot. A kínált ösztőkét nevezik béralapnak. Ezen osztozik az összmunkásság. Az átlagos bér tehát a tört hányadosa: béralap osztva a munkások számával.

Ha sok a tőke és kevés a munkás, akkor a munkabér magas; ha kevés a tőke és sok a munkás, akkor a béralacsony. Az optimista Smith azt tette fel, hogy a „haladó társadalomban” a tőke gyorsabban növekszik, mint a munkásság, így tehát a bérnek is állandóan növekvő tendenciát kell mutatnia. De ő a prekapitalizmus, vagy legalább is a korai kapitalizmus idején élt, a gépkorszak előtt, mielőtt még áthidalhatatlan mélységgé vált a burzsoázia és a proletariátus elkülönülése; így azután még egész kispolgári módon tekintett a munkásra, mint jövődő „mesterre” s nem tulajdonított nagy jelentőséget a kérdésnek.

Ezzel formailag mindenestre minden simán meg volt oldva: a tőke gazdasági erények eredménye; a munkás abban a gazdasági kényszerhelyzetben van, hogy tőkét kell bérelnie, mert arra rászorul s a kölcsöndíj magasságát a verseny állapítja meg. Az első fejlődési fokon ez volt a béralapelmélet, mint szociálliberális teória. De ez nem volt többé kielégítő. A burzsoázia kezei közt a tőke rengeteg mértékben nőtt, kétségtelenül gyorsabban, mint a

munkásság száma és mégsem teljesedett a Smith reménye, hogy a bérnek gyorsabban kell emelkednie. Ellenkezőleg: úgy látszott, hogy inkább csökken, sőt hogy félelmetesen csökken.

Mikép magyarázhatjuk meg ezt?”

Tekintsük ezt a problémát még egyszer egész közléről! Az alapfelfogás szerint a munkabért semmi másnak nem kellene meghatároznia, mint a tőke kínálat és a munkakínálat egymásközötti viszonyának. Ez nyilvánvalóan nem történt így, mert a társadalom össz-tőkéje tagadhatatlanul gyorsabban növekedett, mint a munkások száma; a bér mégis csökkent, ahelyett, hogy emelkedett volna; pedig ezt kellett feltételezni. Ez azután azt a megoldást kényszerítette ki, hogy vagy fel kell adni az egész versenyelméletet, vagy pedig kiegészítő magyarázatokhoz kell folyamodni. A liberalizmus nem választhatta az első utat, mert akkor azonnal – szocializmussá lett volna; így csak a másik út maradt meg a számára: a kiegészítő magyarázat.

Elvileg adva volt, hogy e kiegészítő magyarázatnak minő eredményre kellett vezetnie? Az alacsony munkabér meg volt magyarázva abban az esetben, ha a tőke kínálat a lehető legkisebb, a munkakínálat pedig a lehető legnagyobb volt.

Ricardo a társadalom össz-tőkéjét ebből a célból osztotta két részre; ezek sorából csak az egyiket tekintette beralapnak, míg a másikat kizárta a vizsgálatból. Az álló, vagyis az épületekbe, gépekbe stb. fektetett tőke, mondja Ricardo, nem képvisel munkaerő utáni keresletet, ezt csak a forgó, a nyers- és segédanyagok megszerzésére s mindenekelőtt a bér fizetésére szolgáló tőke teszi.

Ilymódon elmagyarázták a tőkének igen nagy és naponként növekvő részét és már csak ezzel a magyarázattal is sokkal kedvezőtlenebbnek látszott a munkásságra a tőkeviszony, mint azelőtt. De még nem volt elég, hogy kicsiny volt a tőke kínálat: az kellett, hogy még a munkakínálat is túlságosan nagy tünjék fel. A második kiegészítő hipotézist

Malthus Róbert alkotta meg a maga híres „népese-
desi törvényével”. Ő azt állította, hogy a munkás-
osztály azzal az elővigyázatlanságával, hogy túlsá-
gosan sok gyermeknek ad életet, a munkások számát
jóval túl szaporítja azon a csekély mértéken, amit
a forgótőke foglalkoztatni tud. Ezért keli ezreknek
elpusztulniok s a megmaradók csak olyan bért kap-
nak, ami éppen hogy fedezi létszükségeiteket.

Ez a beralapelmélet második időszaka: a polgári-
közgazdaságtani. Ez az első fejlődési fok elméletétől,
hogy még egyszer ismétljem, abban különbözik,
hogy – először is a tőkének csak egy részét engedi
beralapként érvényesülni, és hogy másodszer a
munkaerő túlkínálatát természeti törvényből faka-
dónak veszi.

Ez a módosított beralapelmélet ismét megválto-
zott alakban jött át a Marx-féle társadalomtanba.
Marx a társadalom ösztökéjének még kisebb részét
vette beralapnak, nevezetesen az általa úgynevezett
variábilis, vagyis változó tőkét, ami nem ölel fel
mást, mint a bérfizetésre rendelt alapot. A nyers- és
segédanyagokat ő a fix, vagyis álló tőkéhez csapta
s ezt az egész tömeget konstans, vagyis állandó tőké-
nek nevezte el. Ilyen módon a „beralap”, vagyis a
tőke kínálata még inkább jelentősen megkisebbedett.

Marx átvette a burzsoá közgazdaságtannak túl-
ságosan nagy munkakínálatát is, de ezt nem valami
természettörvényből származtatta, mert hiszen akkor
el kellett volna ismernie, hogy a kapitalisztikus tár-
sadalom örök, hanem a „kapitalisztikus korszak spe-
ciális népesedési törvényé”-ből, a „kapitalisztikus
akkumuláció törvényé”-ből.

Eszerint a gépekbe, épületekbe, nyersanyagokba
stb. fektetett konstans tőke olyan roppant gyorsaság-
gal nő, hogy ia variábilis tőke, a beralap a munkások
számához viszonyítva csökken. Az egyes számára így
csak a létminimum marad és ezenkívül ezrek men-
nek tönkre. Láthatjuk, hogy elvileg Marx sem tudott
felülemelkedni azon a kísérleten, hogy a bért ne a

tőke és a munkások száma közti kínálat és kereslet viszonyából magyarázza. Ez a szocialisztikus bér-alapelmélet.

Mind a két népesedési törvény egészen jól meg-egyezik a tényekkel, amiket meg kellett magyaráznia. Nyilvánvaló, hogy mindig több a munkás, mint amennyi foglalkozást találhat: egy részét, az u. n. „tartaléksereg” et mindig foglalkozás és exisztencia nélkül dobták ki az utcára s ez a rész a maga éhségkonkurrenciájával lenyomta a foglalkoztatott munkásság bérét. Ezzel tehát tényleg olyan volt a tőkeviszony, mint ahogy egyszer Ricardo népiesen kifejezte: „Mindenkor két munkás fut egy vállalkozó után s egymást kínálja túl lefelé”, egész ta létminimumig vagy ezen alól is. Ilyen körülmények közt azután a tőkenyereségnek kellett az egész maradékot megkapnia.

Nagyon szép ez és nagyon jó! De lia helyes akar lenni, az elméletnek nemcsak minden tényt meg kell magyaráznia, hanem magában véve is igaznak kell lennie, azaz megtámadhatatlan előfeltételekből helyes következtetések útján kell levezetve lennie. Mivel pedig a két bér-alapelmélet: a burzsoá-közgazdaságtanú és a szocialisztikus, egymásnak ellentmond, legjobb esetben is csak az egyikök lehet igaz, ha ugyan nem mind a kettő hamis.

Ha nem tekintjük is azt az aránylag csekély különbséget, ami a tőkekínálat kérdésében (forgó vagy változó tőke) a burzsoá közgazdaságtan és Marx között van, a munkakínálat kérdésében meglevő ellentét egyenesen kizárja egymást. Malthus szemében a népesedési törvény természeti törvény, örök kategória, Marx szemében társadalmi törvény, történeti kategória. Kinek van hát igazai

Nos, Malthusnak ez egyszer biztosan nincs igazai.¹⁷

¹⁷ Vesd össze a következőkkel: *Das Bevölkerungsgesetz des T. R. Malthus, Darstellung und Kritik*. Berlin-Bern, 1901 című könyvem részletes fejtegetését, továbbá *Das sogenannte Gesetz vom abnehmenden Bodenertrag* című értekezésemet a *Jahrbuch der Boden reform-bnn* (szerkeszti Ramaschke Adolf), TIT. 3. (1907.)

A Malthus elméletének előfeltétele a „földön való termelés törvénye”, amit „a csökkenő hozadék törvénye” néven ismerünk. Eszerint a szántóföld hozadéka több munka felhasználása mellett nem a többmunkának megfelelő módon, hanem kisebb arányban növekszik. Ha pl. ugyanazon telken egy helyett három munkást foglalkoztatok, a hozadék nem háromszor, hanem hozzávetőleg $2\frac{1}{2}$ -ezer vagy csak 2-szer annyi lesz. E feltevésből vezeti le Malthus az élelemadta tér, helyesebben a föld népességbefogadó képessége csökkenésének törvényét. Ha valamely nép egy bizonyos idő alatt háromszorosára szaporodik, háromszor annyi munkát fordíthat földje művelésére. Ámde az emiatt törvény szerint ez a munka a háromszorosnál kevesebb hozadékot ad, tehát más szóval: az élelemnek egy-egy személyre eső hányada csökken. Ámde, mint jól tudjuk, történetének folyamán minden kultúrnép nemcsak megháromszorozta népessége számát, hanem megharmincszorozta és megháromszázszorozta, tehát már réges-régen, századokkal ezelőtt el kellett volna érnie azt az állapotot, hogy az élelemnek egy-egy személyre eső kvótája éppen csak, hogy a létminimumot fedezi. Innen kezdve minden további népességnövekedésnek arra az eredményre kellett volna vezetnie, hogy az átlagos hányad a létminimum alá süllyedjen. Ha azonban minden egyes ember csak ezt a nem elégséges hányadot kapta volna meg, akkor mindenik elpusztult volna. Ezért a természet csak azzal segíthetett magán, hogy a nagy tömegnek csak a létminimumot biztosította, egy csomótól pedig teljesen megvonta a létfenntartási eszközöket. Ezeknek a szerencsétleneknek éppen ezért el kellett pusztulniuk; „ezek számára nem terítettek az élet asztalánál” s ezek egyáltalában nem kaptak ennivalót; ezeket kiirtotta az éhség, a háború, a betegség és a bűn.

E természettörvény következményeként még ha egyszer megszűnnék is a kapitalisztikus bér gazdaság állapota, Malthus szerint mindenkor automatikusan állítódnék vissza. Hiszen a tőkenélküli tömegek a megélhetés lehetőségéért a leghevesebb versenyharc-

ban vannak s az éhhalál terhe alatt kényszerülnek arra, hogy a létminimumot is elfogadják bérökül. így azután a munkamegosztással szünet nélkül növekvő jószágtermelő erő egy része a kérélhetetlen természettörvény erejénél fogva, profítképen mindig a kapitalista osztály kezén marad.

Ez a Malthus tana. Mindenki kezében ott a bizonyíték, hogy ez az elmélet alapjában hamis. Mindannyian tanúi vagyunk annak, hogy minden kultúrorszáiban erősebben növekszik a városi népesség tömege, mint a falusi. Ha Malthus törvénye igaz volna, akkor ennek fordítva kellene lennie. Mert akkor a nép a szükséges élelem megszerzése céljából arra kényszerülne, hogy munkaerejének mindig növekvő részét fordítsa a föld művelésére. Ehelyett az ellenkezőt látjuk: egy parasztra mind több városi ember jut s ez döntő bizonyítéka annak, hogy a saját szükségletének kielégítése után a csökkenő hozadék törvénye ellenére is minden parasztember többet tud manapság eladni, mint azelőtt.

A közvetlen statisztikai megfigyelés is ugyanezen eredményt mutatja. Minden kultúrorszáiban aránytalanul erősebben növekszik a földtermékek mennyisége, mint a népesség. Németországban megnégyszereződött ez, mialatt a népesség csak megduplázódott. Kivételt csak a rosszul igazgatott országok mutatnak, mint pl. Oroszország és Kelet-India; de itt sem a természet fukarsága, hanem a gazdasági erőknek a kizsákmányoló és zsarnoki uralom által való béklyóba kötése hibás abban, hogy az élelem nem elegendő.

Hát vajjon a csökkenő hozadék törvénye lis hamis-e? Nem, ellenkezőleg, teljesen igaz. De ez csak azon korlátozás mellett igaz, amelyet Malthus nem méltatott. *Csak azon feltétel mellett érvényes, ha a földművelésre fordított munka ugyanazon szerszámok és munkamódszerek mellett történik.* Ha azonban jobb szerszámokat és jobb eljárási módokat alkalmazunk, akkor a föld hozadéka sokkal erősebben növekedhetik, mint a felhasznált munka. Azon-

nal szembe tűnik tehát a hatalmas különbség, mi- helyt tekintetbe vesszük, hogy egyfelől miféle szer- számokkal és eljárási módok mellett műveli meg a földjét egy ritka, másfelől pedig egy igen sűrű népes- ség. A kapásgazdaság kezdetleges szerszámától a gőzekéig, a kézzel vető ember derekára kötött ruhától a sorvetőgépig, a kőből csinált kezdetleges késtől az aratógépig, a kézicséptől a gőzcséplőig, a vízvájta barázdától a rendszeres alagcsövezésig, a rablógaz- dalkodástól a mesterséges trágyázásig a mezőgazda- ság szerszámainak és módszereinek végtelen a hala- dása, s könnyen felismerhető, hogy mindez az ipari munkamegosztás teremtménye, ami ismét csak a népesség nagy sűrűsége mellett érthette el fejlődésé- nek ezt a pontját.

A Malthus törvényénél hasonlíthatatlanul széle- sebb fundamentumú és szellemesebb a Marx népese- dési törvénye. Már jeleztem, miképen alapozta meg ezt Marx: a beralap kevésbé erősen növekszik, mint a népesség, ennek folytán a munkásoknak egy min- dig nagyobb része, a „tartaléksereg”, foglalkozás nél- kül marad s a maga éhségkonkurrenciájával a többiek bérét mélyen lenyomja, Kétségbevonhatatlan szemé- lyes tapasztalatból mindenki azonnal megállapíthatja, hogy ez az állítás hamis: Marx állítását is az viiszi ad absurdum, ami Malthust megdönti, az a naay tény, hogy a falusi népesség rovására óriási mérték- ben növekedtek a városok, vagyis a népességnek úgynevezett elvárosiasodása. Senki sem tagadhatja, hogy a mai nagyvárosok népessége tulnyomólag gyárimunkások tömegéből áll s épp oly kevéssé, hogy az ipari kapitalizmus hasonlíthatatlanul magasabbra fejlett, mint a mezőgazdasági. Az ipari tőkének óriásilag nagyobb százaléka van épületekbe, gépekbe, nyers- és segédanyagokba, tehát konstans tőkébe fek- tetve, így azután sokkal kisebb rész marad a variá- bilis tőkére, vagyis a beralapra. Ha Marxnak igaza lenne, akkor a népességhez arányítva az egész ipar- nak mind kevesebb munkást kellene foglalkoztatnia

s a munkanélkülieknek a városokban borzasztó tömegekben kellene összezsúfolódniuk, vagy pedig a falvakra kidobatniuk. Ehelyett éppen az ellenkezővel van dolgunk, amit akárki minden statisztika nélkül is láthat: az ipar óriási konstans tőkéje az össznépeséghez arányítva állandóan roppant növekvő munkásmennyiséget, miig a földművelés a maga nagy variábilis tőkéjével az össznépeséghez arányítva gyorsan csökkenő munkástömeget foglalkoztat. A Marx-féle népesedési törvény tehát épp oly kevésbé felel meg a tényeknek, mint a Malthus-féle.

Ebben már benne van az ta bizonyosság, hogy a logikai vizsgálat előtt nem állhat meg az az okadatolás, amlit Marx a népeségnek a kapitalisztikus társadalomban állítólag érvényes törvényére felhozott: és ezt tényleg ki is lehet mutatni. Bebonyítottam, hogy a Marx-féle okoskodásba logikai hiba csúszott be.¹⁸

A Malthus és a Marx magyarázatát tehát fel kell adnunk, s így ismét az előtt a kérdés előtt állunk: pú juttatja a munkást a tőkebirtokossal szemben lábba a gazdasági kényszerhelyzetbe, hogy természetes munkahozadéknak jelentékeny részét neki átadni kénytelen? Vagy, mivel most már pontosabban formulázhatjuk: honnan ered a munkapiacon a tőkenélküli munkások azon állandó túlkínálata, amely a tőke kölcsöndiját állandóan oly magasan, a munka kölcsöndiját pedig állandóan oly alacsonyan tartja? Miért fut mindig két munkás egy mester után s miért licitálják túl ezek egymást lefelé? Miért nem megfordítva, két mester fut egy munkás után s miiért nem ezek kínálják túl egymást fölfelé?

A legtöbb olvasó ismeri a görög bölcs mondását: „Nem a dolgok hozzák zavarba az embereket, hanem a dolgokról való véleményeik.” Ez áll a mi egész állami és társadalmi életünk ezen legfontosabb kérdésére is. Csak el kell mindent felejtenünk, ami elmé-

¹⁸ *Bas Grundgesetz der Marxschen Gesellschaftslehre; Darstellung und Kritik.* Berlin, 1903.

letet és véleményt e kérdésről nekünk eddig előadtak, csak tágra kell nyitni a szemünket s. akkor kezünkben lesz a megoldás. Megint csak azt a hatalmas ténykomplexumot kell szemügyre vennünk, ami már kétszer szolgált a régebbi elméletek helytelenségének kimutatására: népességünk elvárosiasodásának hatalmas tényét.

Statisztikai könyvek nélkül is tudja mindenikünk, hogy a kapitalisztikus korszak kezdete óta minden iparilag fejlett országban óriási mértékben nőtt, de egyszersmind hallatlanul el is tolódtott a népesség, olyanformán, hogy az egész népnövekedés, sőt még ennél is több, csak a városok népességét szaporította, a falu pedig ezalatt lakosságának egyrészét elvesztette. Eszerint tehát először is teljesen bizonyos, hogy a városi munkapiacra észlelhető óriási túlkínálatot kizárólagosan a falun született proletároknak a városba való tömeges bevándorlása idézi elő. A Marx-féle állítással ellentétben a városi ipar e bevándorlók legnagyobb részének tudott adni foglalkozást: míg pl. Németország össznépeessége 1882-1895 közt körülbelül 14%-kal növekedett, az iparban foglalkozó munkások száma körülbelül 44%-kal, vagyis háromszorta erősebben nőtt; de a városokba irányuló beköltözés még erősebb volt, mint a hatalmasan növekvő ipar felvevő képessége s ezért még mindig maradt tartaléksereg; ezért fut még mindig két munkás egy mester után s licitálja lefelé a bért s ezért emelkedett csak igen lassan a bér, ha ugyan egyáltalában emelkedett.

Első eredmény: a munkapiacra levő túlkínálat, ami a magas tőkenyereséget lehetővé teszi és a kapitalizmust veszedelmes alakjában táplálja, *a faluról származik!* Ha valamennyire pontosabban nézzük a dolgot, akkor ez az állítás közelebbi magyarázatra szorul. A városokba irányuló tömeges elvándorlás nem egyenlőképen ér minden földművelő, hanem túlnyomólag csak bizonyos kategóriájú vidékeket. Itt megint mindannyiunk kezében vannak olyan adatok, amikhez nem is kell a statisztikai könyveket kinyitnunk. Mindannyiunk előtt ismeretes, *hogy a*

vidékről való elköltözés, mint tömegjelenség a nagybirtok területére szorítkozik. Tudjuk pl., hogy déli és nyugati Németország igen sűrűn betelepített, kis- és középparaszti üzemekkel teli vidékei szabályszerű s részben jelentékeny népességszaporodást mutatnak, inig az északnyugati Németország sokkal kevésbé benépesült nagyparaszti kerületei nagyon jelentékenyen, a keleti Németország végtelenül ritka nagybirtokos kerületei pedig óriási mértékben veszítik el népességük növedékét, úgy hogy az utóbbi vidékek lakosságuk nagy termékenysége mellett is abszolúte csökkenő népességszámot mutatnak. Egy példa szemlélteti ezt: 1885 és 1890 közt Németország déli és nyugati része népességtöbbletének 13, északnyugati része 30, keleti része pedig 75%-át veszítette el ipari kerületekbe irányuló vándorlással.

Itt olyan kapcsolattal van dolgunk, amely már régen vitathatatlan közkincese lett a közgazdasági tudománynak. Minél többet foglal el a nagy földbirtok valamely birodalom, ország, tartomány vagy kerület mezőgazdasági területéből, annál erősebb népességének a földről való menekülése, ami nemcsak egyszerű, hanem sokkal nagyobb arányban növekszik. Hogy a dolog lényegét valamennyire szemléltessem, azt a formulát állítottam fel, hogy két adott vidéken az elvándorlás úgy aránylik egymáshoz, mint az illető vidéken létező nagybirtok négyzete.

Ez magában véve csak tény. A tények csak akkor válnak tudománnyá, ha meg is magyarázzuk őket. Hogy lehet a nagybirtokon letelepült mezőgazdasági népesség tömeges elvándorlásának tényét megmagyarázni? Világos, hogy ezt nem magyarázhatjuk meg általánosságban a mezőgazdaság tulajdonságaival, mert hiszen akkor a sokkal sűrűbben lakott parasztvidékek legalább is hasonló mértékben dobnák ki a világba népességfölségüket. Következésképen a *tulajdoni viszonyokban* kell a dolog gyökerének lennie; hiszen csak ebben különbözik egymástól a parasztbirtokkal és a nagybirtokkal tele levő vidék.

Vizsgáljuk meg közelebbről, hogy kölcsönös birtokjoguknak minő gazdasági tartalmában különbözik egymástól elvileg a paraszti és a földesúri tulajdon?

Hát ez nagyon egyszerű probléma! Mivel kapitalista társadalmakról van szó, csakis azokat vesszük tekintetbe, amelyekben a népesség, a munkamegosztás és ezzel az általános vagyonosodás is emelkedik. A vagyonosodás ezen növekedéséből különben azonos körülmények között minden hektár földre egyenlő mennyiség jut s ez természetesen a tulajdonos jövedelmét növeli. A kis- és középparaszti üzemekben a tulajdonos azonos a munkással, a nagybirtoknál (szorosan véve a nagy paraszti birtok is ide tartozik) azonban a tulajdonos és a munkás különböző személy. Amott tehát a föld mi velő je önmaga élvezi jövedelme növekedését, emitt azonban üres kézzel megy odább, jövedelme azonos marad, bárminő erősen növekedjék is a társadalom általános vagyonsága.

Ha a többi foglalkozásokhoz arányítva egy bizonyos foglalkozásra nehezedő összes kedvezőtlen szociális és gazdasági feltételek összegét „szociális nyomás”-nak nevezzük, akkor a jelzett különbséget a következő módon fejezhetjük ki: a paraszti népesség a *rendszeresen csökkenő*, a nagybirtok nap-számos tömege pedig a *változatlan szociális nyomás* helyén él.

Ez a nagy földbirtok gazdasági tartalma. *A nagy földbirtok az állandó szociális nyomásnak, azaz a lét-feltételek változatlanul kedvezőtlen állapotának székhelye*, míg ez a nyomás a haladó társadalom minden más foglalkozásában rendszerint abban az arányban csökken, ahogy az általános vagyonság a népességgel és a munkamegosztással emelkedik.

Ámde az emberek a magasabb nyomású helyről az alacsonyabb nyomású helyre özönlenek, mint ez Smith óta minden elméleti közgazdaságtannak alap-törvénye. Ezzel azután a legtisztábban levezettük a földbirtokról való elvándorlás jelenségét a nagy

földbirtok gazdasági tulajdonságaiból.¹⁹

Íme, itt egy harmadik népességi törvénnyel van dolgunk, amit a Malthus-féle burzsoázgasági és a Marx-féle kommunista népesedési törvénnyel szemben a kapitalisztikus népesség liberális-szocialista törvényének nevezhetnénk. Két elődjével ellentétben ez a legpontosabban megegyez a bennünket körülvevő világ tényeivel, vitathatatlan premisszákból kifogás nélkül levezethető, tehát tökéletesen igaznak látszik. De emlékezzünk reá, hogy a két első népesedési törvényt csak amiatt találták ki, hogy a bér rejtélyes magatartását megmagyarázzák. Nézzük csak, miképcldja meg a mi népesedési törvényünk a bér problémáját! Azonnal látjuk, hogy az a munkabér, amit a nagybirtok a maga munkásainak megadni kénytelen, minden többi munkabérnek s ezzel együtt a legmagasabb bérosztályok munkabérének is eddig hasztalanul keresett „meghatározási alap”-ja.

Mert hiszen azt már tudjuk, hogy minden munkajövedelem egymással meghatározott arányban áll, amit a verseny állapít meg. Minél magasabbra emelkedik a konjunktúra különös kedvezéséből valamelyik bérosztály, annál buzgóbban törekszenek arra az alsóbb rétegek, hogy ők is feljussanak idáig. Ha pl. a sofförök utáni nagy kereslet ezek bérét magasra emeli, minden törekvő és derék lakatos és gépész igyekszik a sofförvizsgát letenni. Ennek pedig - kérem, hogy ezt jól bevéssük emlékezetünkbe -, a *kiegyenlítőds* folyamata lesz a következménye. A sofförök bére csökken és a lakatosoké emelkedik, mert a verseny fent erősebb, alól pedig gyengébb lett. Egészen ugyanez az állandóan kiegyenlítő folyamat megy végbe minden bernivé között; a verseny közbelépése lehúzólag hat fölfelé, mindenekelőtt azzal, hogy a legtöbb szülő gyermekét egy fokkal magasabbra igyekszik feltolni s ezzel lefelé emelő irányban hat.

19 V. ö. a részletes fejtegetést *Großgrundeigentum und soziale Frage* című könyvem (Berlin, 1898) I. 3. fejezetével: „Die Theorie des einseitigen Druckes”, 97-182. 1.

És így minden bérosztály bár rugalmas, mégis szilárd kapcsolatban van egymással; a köztük levő különbséget a szabad verseny határozza meg, mégpedig az előfeltételek relatív ritkaságának megfelelő módon. És ez nemcsak a kézi munkásra áll: a porosz állam nem kap többé 300 márka fizetésért tanítót, amióta a napszámos 600 márkát keres; és ha a napszámos 5000 márkát keresne, senki sem tanulna többé jogot vagy medicinát, ha nem kereshetne többet 3000 márkánál.

Természetesen a legalsó bérosztálynak legerősebb a befolyása, mert ez a legszámasabb s ez tör fölfelé a legszenvedélyesebben. Legalsó bérosztálynak tekintették eddigelé a *városi* napszámosok osztályát. Tényleg azonban a legalacsonyabban lévő bérosztály a *mezei munkásoké*. Ahol ezek tömegesen özönlnek a városokba, ott versenyük minden városi bérosztályt annyira lenyom, mint ami az előfeltételek ritkaságának megfelel.

A mezei munkás bére, amint azt már tudjuk, egyenlő az, általa mívelt föld hozadékával, levonva ebből azt a részt, amelyet termelőeszköze tulajdonosának átadni kényszerül, vagyis a nagybirtokosnak jutó földjáraadékat. Az ő versenye azután a városi napszámost is csaknem ugyanazon színvonalra szorítja le s mivel az azonos fajú munkának; mindig ugyanazon hozadéki értékének kell lennie, a városi termelési eszközök tulajdonosának is minden munkása bérén megfelelő nyeresége marad; és az ipari munka béréből történő ezen levonást nevezik éppen profitnak!

Íme a profit matematikailag kifejezve nem más, mint a földjáraadék „funktio”-ja. Minél magasabb a földjáraadék, annál magasabb a profit is. És minél magasabb a földmunkás bére, annál kisebb a járaadék és annál kisebb a profit is, ezzel együtt pedig annál magasabb a városi munkások bére fel egészen a mérnökök és a pénztárosok béréig.

Ezek bérét pedig nem csupán a *német* mezőgazdasági napszámos bére határozza meg! Hanem amaz

országok legtávolabbi kerületeiben lakó rutén és orosz mezőgazdasági rabszolgáké, kiknek soraiból a nyugati kultúrországokba kivándorlás történik. Tulajdonképpen itt van a legalacsonyabb bérnívó, a bérskála nullpont ja, itt van az egész világ kapitalizmusának legmélyebben fekvő alapja. A kapitalizmus legvégső titkát csakis akkor tudjuk feltárni, ha a béralakulás és a bértkiegyenlítés vázolt folyamatát, mint *nemzetközi folyamatot* vesszük tekintetbe.

Az összefüggés pedig a következő: a nyugat ipar mezei munkásokat szív fel. Ezzel a nagybirtok munkáshiányba jut, A nagybirtokos tehát kényszerítve van, hogy a messze keletről hozasson mezei munkásokat. Világosan meg van azonban határozva annak a legmagasabb bérnek a nagysága, amit ő megadhat. Ha ez a vándormunkás, összeadva a bérét, a szállítási költséget és az ügynöki jutalékot, nem kerül neki többbe, mint a hazai mezőgazdasági munkásnak adandó bér, akkor a nagybirtok használhatja, máskülönben nem, mert drága neki. Tehát különben azonos körülmények között csak a legyőzendő szállítási távolságtól függ. mely messzire érhet a nyugati munkapiac hatékony kereslete. Ezen a határon túl nem lesz többé mezei munkás utáni kereslet. Ha azt a legtávolabbi területet, ameddig a kereslet még elér, „a legnagyobb nyomás határterületé”-nek, azt a legutolsó napszámot pedig, aki még elvándorlásra képes, „*határkuli*”-nak nevezzük, akkor az elmondottakból világos, hogy ennek a bére határozza meg a többi összes bérosztályoknak, még a legmagasabbaknak normális színvonalat is és pedig nemcsak otthon, hanem a világ mindazon, még legmagasabbra fejlett országaiban is, amelyek a legmagasabb nyomás határterületével a tömeges oda vándorlás útján kapcsolatban vannak.

Az elméleti közgazdaságtannal foglalkozó olvasónak feltűnik majd, hogy a munka ára meghatározásának ez a törvénye teljes párhuzamot mutat a gabonaár meghatározásának általában elismert törvényével. Itt is megvan a legyőzendő szállítási távolság által pontosan megállapított határ, ameddig a világ-

piac hatékony kereslete ér; amelyik ország ezen a határon túl fekszik, az már nem jön tekintetbe a piac ellátásánál. És a „határparaszt” jövedelme, aki tudvalevőleg csak önköltségét fedezi, de földjára már nem tesz szert, az a normális színvonal, amelyen az egész világ legmagasabbra fejlett és legtávolabbi országainak gabonaára és földjára is felépül.

Eppen így alkotója a „határkuli” jövedelme az egész világ bérskálájának normális nívóját, zéruspontját, amennyiben a világ a munkaerők vándorlása következtében egyetlen munkapiacot alkot. És ez a nullpont még egy más tekintetben is nullpont; nevezetesen a *standard of life*, az életmód nullpontja. A hírhedt „vasbértörvény” itt a legszomorúbb betűszéri igazzá válik. A határkuli határbére az a minimum, amely mellett a legmélyebbre süllyedt ember még éppen csak hogy fenntarthatja testét és lelkét, íme, ezzel a bérskálát számszerűleg meghatároztuk, úgy annyira, hogy semmi további kívánni való nem lehet.

Térjünk vissza ezen kitérés után *thema probandum*-unkhoz. Azt állítottuk, hogy a határkuli bére határozza meg az egész kultúrvilág összes többi munkásainak bérét is. Hogy történik ez? *A kivándorlás útján!* Az osztályhelyzet nyomási különbségei *a politikai határokon túl is továbbműködnek* és ezért a munkások kivándorolva hazájukból, vagy jobban mondva mostoha hazájukból, olyan országok tőkései-nek kínálják magukat kizsákmányolható anyagul, amely országokban nincs nagyobb kiterjedésű nagybirtok, így pl. a svájci, a francia és mindenekelőtt az amerikai kapitalizmus csak azért létezik, mert a nagybirtok országai nagy tömegben dobnak át beléjük tőkenélküli munkásokat. Az északamerikai kapitalizmus előbb az Íreket és angolokat, azután pedig az Elbétől keletre eső vidékekről kivándorolt németeket, majd pedig az olaszokat zsákmányolta ki tömegesen és most a pukkadásig jóllakik azzal a profittal, amit a szláv országokból kivándorló tömegek, elsősorban az oroszok (itt ismét az orosz zsidók), a magyarok, a

dunai szlávok és még mindig az olaszok kénytelenek neki juttatni. Ezek az említett országok valamenynyien a tömeges nagybirtok országai és kivándorlóiak száma pontos arányban van azon relativ nagysággal, amit a birtok ezen agrárius formája foglal el bennük. Kisparaszti országok, aminő Franciaország, Svájc, Nyugat-Németország, Észak-Olaszország, Norvégia és Dánia, csak aprócska törtrészekkel járultak hozzá azon óriási kivándorló tömegekhez, amelyek az Atlanti- és a Csendes-Óceán közti földet munkájukkal a „határtalan lehetőségek országá”-vá változtatták.

Ha azután a bérnek általunk nyert általános törvényeit ezekre az országokra, pl. Észak-Amerikára alkalmazzuk, azonnal felismerjük, hogy az amerikai munkabér nullpontja a legmélyebben álló, nem kvalifikált, azaz a nyelvben és a törvényekben még járattalan s az *Eastend* izzasztó poklaiban dolgozó otthoni munkás bére. Az összes többi bér, egész fel az acéltröszt gépezőjének igen jelentős jövedelméig, csak annyira áll magasan e nullpont fölött, amint az az előfeltételek ritkaságának megfelel. De mi határozza meg ezt a nullpontot? A rosztovi kormányzóságból vagy a Dobrudzsából való határkuli jövedelme, hozzáadva ehhez a Newyorkig való szállítás költségét!

A kapitalizmusnak itt előadott elméletével szemben, amiért egyedül én vagyok felelős, azt az ellenvetést tették, hogy az itt panasztolt jelenségek azokban az országokban is előfordulnak, amelyeknek nincs nagybirtokuk. Olvasóim a világmunkapiac ezen nemzetközi szemlélete után remélhetőleg elismerik, hogy ez az ellenvetés nem érdemes a cáfolatra.

Ezzel a közgazdasági író a maga feladatát megoldotta. Az őt érdeklő jelenséget utolsó gazdasági gyökérszálaig, a tulajdon intézményére vezette vissza. Foglaljuk hát Össze ezen a ponton még egyszer az eredményeket:

Mindaddig, amíg a vándorlások útján összekapcsolt nemzetközi világmunkapiacra belől a tömeges nagybirtok a konstans szociális nyomás székhelye, e

piac rendszeresen csökkenő nyomású összes területein minden mezőgazdasági és ipari munkának a bére szükségképen kisebb, mint e munka hozadéka; és mindaddig a munka hozadéka és a munka bére közti különbség a csökkenő nyomás ezen területein a termelési eszközök tulajdonosainak kezében marad: a földbirtokosoknak, mint földjára, a termelt termelési eszközök tulajdonosainak pedig mint tőkenyereség. Mert addig itt mindig két munkás fut egy mester után és egymást lefelé licitálja túl; ezért marad itt mindaddig az ideig a termelési eszköz „tőke”, azaz értéktöbbletet fakasztó érték. Ezért áll fenn itt addig a „kapitalizmus” is összes szomorú jelenségeivel egyetemben.

M á s o d i k (s z o c i o l ó g i a i) r é s z

A kapitalizmus keletkezése

Az első részben addig mentünk el a kapitalizmus problémájának vizsgálatában, ameddig a közgazdasági író a maga eszközeivel elmehet. Ez a vizsgálat a nagybirtokot leplezte le azon szociális baj végső felismerhető okául, amelyet kapitalizmusnak szoktunk nevezni.

Természetes most annak a kérdésnek a fölvetése, miképpen értendő az, hogy a gazdasági tulajdon összes alakjai közül éppen *ez az egyetlen* az, amelyik olyan csodálatos és annyira káros hatásokat gyakorol. Mi az oka annak, hogy éppen a nagybirtok és *egyedül csak ez*, nemcsak saját hazájában, hanem a határokon és az óceánokon túl is, oly aggasztó pályákra tudja téríteni az emberiség egész gazdasági életét! Ezt a kérdést már nem lehet tisztán gazdasági eszközökkel megoldani, ehhez már történelmi szemlélet kell. Mi a nagybirtok történelmi megvilágításban! Mi keletkezésének és mi létének az oka!

Egy kissé távolról kell kezdenem. Az egész régi közgazdaságtan a bennünket környező gazdasági élet

jelenségeit természetjogi konstrukcióból próbálta levezetni. Amit a humanizmus végső célként, a világtörténeti fejlődés óhajtott végéül szándékolt, azt a fiziokraták, Smith Ádám és tanítványai kezdetnek tették meg. Szerintük a társadalom, mint teljesen szabad és egyenlő jogú polgárok tömege kezdődik. E konstrukcióból vezették le a környező világ minden jelenségét, elsősorban a tőketulajdon és a nagybirtok osztályalakító nagy kategóriáit is.

Már vázoltuk, miképp gondolták el ők a tőketulajdon keletkezését: szerintük az a gazdasági eredményekből, a szorgalomból és a takarékoságból állott elő. Véleményük szerint egész hasonló módon keletkezett a nagybirtok is, a minden polgárt egyenlőképpen megillető foglalási jog alapján, a nagyobb gazdasági előrelátás útján. Valamelyik okos ember nagyobb területet okkupált, bizonyos számú polgártársát előre megállapított bérért munkásainak fogadta fel és az értéktöbbletet földjáradék alakjában zsebreavágta.

Ha csak egy pillanatig is gondolkozunk e magyarázaton, azonnal rájövünk, hogy ez teljesen lehetetlen. Hiszen amíg mindenkinek ugyanazon foglalási joga van, addig természetyszerűleg nincs mezőgazdasági munkás, aki kész volna polgártársának bérmunkát végezni olyan hozadékért, amely kisebb, mint amennyit saját földjén megszerezhet. Ha pedig a „körültekintő” nagyfoglaló munkásainak éppen annyi bért volna kénytelen adni, mint amennyit ezek saját földjükön megszerezhetnek, akkor nem lenne előnye, hanem csak kára abból az üzletből, amire vállalkozott. Hiszen senki sem dolgozik olyan jól idegen számára, mint önmaga részére. Vagyis más szóval, kénytelen lenne munkásainak többet adni bérül, mint amennyit ezek munkájának hozadéka tesz, így azután nagyon is ráfizetne.

Ámde egy vállalkozószellemű ember kijelenthetné polgártársainak: „Én lefoglalok minden földet, amit törzsünk tart uralma alatt és senkinek sem engedem meg közületek, hogy engedélyem nélkül

míveljétek. Ezt az engedélyt pedig csak akkor adom meg, hogyha termése ötödét vagy tizedét mindenkötök nekem juttatja”. Ha a körültekintő férfiú ezt a szándékát polgártársaival szemben érvényesíteni tudja, akkor a dolog simán megy, ahogy kereskedői nyelven mondani szokás. Csakhogy attól félek, hogy nem tudja ezt érvényesíteni. Ő csak egy ember igen sokkal szemben, akik kinevetnék, vagy ha a dolgot komolyan erőszakolná, egyszerűen agyonütnék. Mert hiszen az ő szándéka egész világosan arra irányul, hogy az összességnek feltételezett gazdasági és társadalmi egyenlőségét az összesség létalapjának bitorlása útján megsemmisítse. A szabadok és egyenlők ilyen társadalma – mint aminőt a kapás-gazdaságot folytató parasztok primitív fokain ismerünk -, minden tag foglalási jogát biztosítja ugyan, de csak észszerűen korlátolt terjedelemben: mindenkinek csak annyit szabad a föld általános készletéből lefoglalnia, amennyire szüksége van és amennyit meg tud munkálni; a használatlan földterület mindenhol köztulajdonba száll vissza, közös intézkedés alá kerül, még ha előbb okkupálta és megmunkálta volna is valaki.

Ezek mellett az előfeltételek mellett tehát a legokosabb embernek sem juthat eszébe az a gondolat, hogy több földet foglaljon le; mert annak legkisebb „értéke” sincsen és végtelen hasznossága mellett éppen oly kevésbé van értéke, mint a légköri levegőnek; már pedig senki sem jut arra a gondolatra, hogy értéktelen valamit monopolizáljon.

Azt látjuk azonban, hogy ahol kultúrnép őstörténelmének kódéből előlép, mindenütt jelentékeny terjedelmű nagybirtokkal találkozunk, jóllehet, hogy a népnek még óriási mértékű használatlan földje van. Hogy keletkezhetett tehát ez az intézmény, ha semmiféle gazdasági motívum, ha semmiféle politikai lehetőség sincs a megteremtésére?

Ha a tények a logikai megokolással egyáltalában nem akarnak megegyezni, akkor bizonyára a megokolás hamis. Itt a hiba az előfeltételben van. A gaz-

dasági élet *nem* az egyenlők és szabadok, hanem *az egyenlőtlenek társadalmaként kezdődik*; oly szabadok társadalma ez, akik nem szabadok felett uralkodnak. Minden magasabbrendű gazdaság az államban kezdődik. A kezdetleges állam mindenütt az a jogi és gazdasági szervezet, amelyet egy győzelmes nép egy legyőzött népre reákényszerít. És e gazdasági rend gyakorlati tartalma mindenütt az, hogy a legyőzöttek kényszerítve vannak munkájuk hozadékának egy részét a győzők részére kiszolgáltatni.²⁰ Mivel pedig a legyőzöttek mindig földművesnépek, ez az adó a föld hozadékának egy része ; ekkor pedig teljesen közömbös, hogy a földhöz kötött paraszt egyenesen saját urának szolgáltatja-e ezt az adót: a földjáraadékat, mint munkája hozadékának egy részét, vagy pedig a röghöz kötött alattvaló, mint munkás végez robotmunkát az urasági földön és urától kapja létszükségletei szükös biztosítását¹? Itt mindig csak a nagybirtokról és az ennek járó járulékról, a földjáraadékról van szó.

A modern nagybirtok a hódítás primitív alkotásának egyenes leszármazója. Tehát a „*gazdaságon kívüli erőszak*” teremtménye, feudális intézmény, egészen olyan, mint a többi feudális intézmények, a felségjogok, magánadóztatási jogok, céhjegyek stb. stb., amik együtt tűntek el a feudális állammal. *A nagybirtok a legutolsó hűbéri maradvány a mi gazdálkodó társadalmunkban*, ami egyébként egészen az egyenértékű javak szabad cseréjén alapul. Ez egy idegen hatalmi pozíció, Smith Adám értelmében gazdasági társadalmunk legbensőbb lényegétől idegen „monopólium”.

Most értjük hát meg, miért gyakorol a nagybirtok olyan aggasztó befolyást a forgalmi gazdaságra: *idegen test* ez, a különben teljesen meghaladott ősidők még ki nem küszöbölt maradványa! És a kapcsolatok láncolata ezek után a következő: a saját munka

²⁰ Lásd *Der Staat* című munkámat. Frankfurt a. M. 1907. (Magyarul: *Az állam*. Budapest, Révai 1912.)

útján történő szükségletkielégítésre felépült társadalmunkban még mindig megvan a hódításon alapuló társadalom maradványa, amelyben az uralkodó osztály szükségletkielégítése nem saját, hanem idegen, még pedig jogilag szolgáltatásra kötelezett munka útján történt. Ez a hűbéri maradvány a nagybirtok. A rajta munka útján nyert összhozadék megosztása még mindig az ököljog és a karddal rabszolgává tett emberek háborús kizsákmányolásának primitív korzaka mintája szerint történik: a munkás fixumot kap, ami éppen hogy fedezi létszükségletét, a földesúr ellenben megkapja az általános vagyonosodással óriásilag növekedő egész maradékot. Ezért lett a nagybirtok a magas és változatlan nyomás székhelyévé. A legtávolabbi ősidőktől kezdve a mi korunkig az okoknak hiánytalan láncza vezet ide.

De kérdezhetné valaki: hogy van az, hogy a kapitalizmus, amelynek oka olyan távoli ősidőben keletkezett, csak ilyen igen késői időben jutott teljes kifejlődésré? Miért nincsen nyoma sem az ókorban, sem pedig a középkoron át! Ha erre a kérdésre választ adunk, teljesen kimerítjük témánkat, már amennyire egy kis értekezés keretében ez egyáltalán lehetséges.

A rejtély megoldása egy szóban rejlik s ez: a „szabad költözködés”. A kapitalizmus jelenségei természetesen csak akkor jöhetnek létre, ha a feudális nagybirtok parasztjainak megvan a lehetőségük, hogy az állandó szociális nyomás helyéről kisebb nyomású helyre vándorolhassanak el. Amíg a mezői munkás a röghöz volt kötve, amíg a ki- és elvándorlás törvényileg el volt tiltva, addig sem a tengerentúli területeken, sem pedig az ipari városokban nem futhatott egy mester után és nem kínálhatta túl egymást lefelé két munkás: addig nem is volt itt tőkényszerűség és addig a termelési eszközök sem voltak tőkék.

Most már megértjük, hogy a kapitalizmus miért olyan jelenség, amely egészen az újkorba tartozik? Az ókor, ami teljesen a rabszolgamunkán alapult,

épp oly kevésbé fejleszthette ki, mint a korai és a késői középkor, ami a síkföld munkásait a röghöz kötötte. Hogy a kapitalizmus uralomra juthasson, ahhoz előbb el kellett érni a teljes politikai szabadságot, amit az összes jogok legfontosabbika, a szabad költözködési jog képvisel és a feudalizmust is ki kellett törölni az alkotmányból.

Ezt a gondolatmenetet felülmúlhatatlan módon fejezte ki Marx a következő alakban: „Egy néger csak egy néger: bizonyos társadalmi viszonyok között rabszolgává lesz; a pénz és a termelési eszközök csak pénz és termelési eszközök: bizonyos társadalmi viszonyok közt azonban tőkévé válnak. Miben áll a társadalmi tőkeviszony! Abban, hogy a szociális lépesőzet egyik pólusán van minden tőke, míg a másikon a „szabad munkások”, akik szabadok kettős értelemben: szabadok, amennyiben meg vannak fosztva minden saját tőkebirtokuktól és ezért kényszerülnek magukat a tőkéseknek kiszolgáltatni és másodszer szabadok, mert mint politikailag szabad polgároknak megvan az a joguk, hogy munkaerejükkel tetszésük szerint rendelkezzenek”.

Ezzel azután teljes világosságában kaptuk meg a legfontosabb meghatározást: amíg a munkás nem szabad, lehet ugyan szó kizsákmányolásról – hiszen a rabszolgát és a jobbágyot is kizsákmányolták – de nem lehet szó *kapitalista* kizsákmányolásról.

Ha a szabad költözködést bevonjuk a számításba, akkor a kapitalizmus történelmi megértése nem okoz többé nehézséget. *A kapitalizmus a szabad költözködéssel keletkezik* és tűnik is s abban a mértékben erősbbodik és gyengül, amint a szabad költözködés akadályai gyengébbek vagy erősebbek lesznek.

A legpontosabban mutatja be ezt egy rövid történelmi vázlat, mely ezenfelül még jelentős részletproblémák tekintetében is néhány értékes megvilágítással szolgál.

Németországban gyakorlatilag a 10. évszázad fordulóján szerzi meg a paraszt a szabad költözködés jogát. De ebben az időben itt még nincs meg a nagy-

birtok, hanem csak a társadalmilag veszélytelen az az intézmény, melyet a német nyelv *Großgrundherrschaft*-nak nevez, szemben a *Großgrundeigentummal*. Az az intézmény ez, amelyben a földesúrnak joga van parasztjaitól bizonyos igen alacsony, fix szolgáltatásokra; a meghatározott határon túl minden fölösleg a parasztok zsebébe folyik. Ha a fentebb adott meghatározásra visszaemlékezünk, azonnal felismerjük, hogy az ilyen alakulat nem lehet az állandó szociális nyomás helye: mert a paraszt jövedelme a népesség és a munkamegosztás fejlődésével lépést tartva emelkedik. Sőt ellenkezőleg, itt rendszerint a *csökkenő* szociális nyomás helyéről kell beszélnünk, éppen úgy, mint a városokban és a teljesen szabad paraszti földön. Ezért nem vándorolt el a föld népe a rögről, ezért nem volt még munkás, aki a termelési eszközök birtokosa után futott volna s ezért nem volt még kapitalizmus.²¹

Ez a társadalmilag nagyon egészséges állapot a 14. század fordulóján véget ért s a nagy földesuraság valóságos nagybirtokká alakul át, a csökkenő szociális nyomás helyéből pedig az állandó szociális nyomás helye lesz. Ez a változás pedig új hódító hatalom, új szolgaság befolyása alatt történik. A német lovagok a szláv területeket karddal hódították meg és tették jobbágyokká a bennszülötteket, akikkel szemben a régi harci jog” szerint jártak el. Nem egyszermindenkorra megállapított fix szolgáltatásokkal terhelik meg őket, mint aminőket a nyugati törzsterületek földesurai húznak, hanem csák az élet tengetéséhez szükséges nélkülözhetlent hagyják meg nekik, minden, többit maguknak elvesznek. Ez azután már a valódi nagybirtok s a magas és állandó nyomás helye! Ez az átformálódás visszahat az ősi országrészekre is: a nyugati német paraszt nem térhet ki a baj elől mint eddig, azzal, hogy keletre kivándorol, mert a keleti részeket ezentúl a nagybirtok

²¹ Lásd a részletes kifejtést a *Großgrundeigentum und soziale Frage* című művemben. (II. történeti rész, 2. fejezet, 332-390. 1.)

zárja el a paraszti bevándorlás elől: és így a nyugati részek parasztjának is engedelmeskednie kell sorsának, hogy földesura az ő terheit, adóit és kamatait folyton, az ő teljes elszegényedéséig szaporítsa. De itt legalább a szabad költözködés még egy darabig megmaradt és eddig 'az ideig Németországban is volt... kapitalizmus! A sík földről hatalmas vándorlás indul meg a városokba, két munkás fut egy meszter után s egymást lefelé licitálja túl, a termelési eszközök tökévé alakulnak, a tőkenyereség létrejön és ezen első kapitalista korszak vezető tőkései: a Fuggerek és a többiek, Augsburg, Nürnberg, Freiberg s a többi város nagykereskedői és bányaurai a legrövidebb idő alatt hallatlan gazdagságot gyűjtenek. Ez addig tart, ameddig a szabad költözködés, és ezzel együtt ér véget. A nagybirtokosok e vándorlás hatása alatt kezdik érezni a munkáskéz hiányát, keresztliviszik parasztjaik röghöz kötését, ami azután megfojtja a fiatal kapitalizmust. A kapitalizmus halálos ítéletét azután a parasztháborúk hozzák meg, amik a parasztság sorsát megpecsételik. Németország stagnálni kezd és a kapitalizmus csak abban a percben kel új életre, ér a második időszakába, amikor a forradalmi korszak a szabad költözködést ismét kivívja. Miért előzi meg Nagybritannia Németországot egy félszázaddal? Mert a szabad költözködés jogát eltűntünk egy félszázaddal előbb kivívtuk. Angliában sem kezdődött előbb a kapitalizmus diadalútja, csak amikor ledőlnek a városokba irányuló szabad költözködés korlátai, a céh jogok, az Erzsébet királynő inas-törvénye stb.; és nem érte el előbb teljes fejlődését, míg nem követte ezeket a faluról való szabad elköltözés utolsó akadályának megszűnése: a régi községi törvények eltörlése. Németországban is csak akkor következik be ez a fejlődés, amikor a Stein-Hardenberg-féle törvényhozás a falusi lakosság szabad költözködését visszaállítja.

Ugyanez áll Oroszországra is: az orosz kapitalizmus azon a napon ünnepelte születését, amelyen Sándor cár a felszabadító ukázt aláírta. Az Egyesült-

Államokba azzal az első hajóval vonult be a kapitalizmus, amely kiéhezett írországi kulikat dobott Amerika partjára. Ez a kapitalizmus keletkezése.

Sok olvasó ismerheti Werner Sombartnak a kapitalizmusról végzett vizsgálatait. Ő azt a merész állítást kockáztatja meg, hogy a kapitalizmus abban a pillanatban keletkezett, amikor egyes emberek öntudatában kialakult az az akarat, hogy a termelési eszközök bizonyos csoportját „értékesítsék”, vagyis tőkévé változtassák. A mi vizsgálódásunkból bizonyossá vált, hogy ez a magyarázat hamis. Nem a munkakerők kizsákmányolására irányuló benső akarat teremti meg a kapitalizmust, hanem csak a „tőkeviszony”-nyal adott lehetőség. Csak akkor lesznek tőkévé a termelési eszközök, ha vannak a Marx értelmében vett szabad munkások: ez pedig olyan feltétel, ami teljesen ki van vonva a termelési eszköz birtokosának akarata alól; ez kihasználhatja, sőt kénytelen kihasználni ezt a feltételt, ha egyszer már adva van, de nem létesítheti.

Ezeknek a fejtegetéseknek igazságára döntő bizonyíték az, hogy sehol sem fejlődött ki a kapitalizmus, ahol vagy nem volt lehetséges a földműves kulik bevándorlása, vagy pedig ahol valamely terület olyan szerencsés földbirtokviszonyoknak örvendett, hogy minden munkaképes ember nagy költség és körülményeskedés nélkül saját birtokhoz juthatott. Ilyen társadalmakban a szabad paraszt meg nem rövidített munkáhozadéka volt természetesen a bérskála nullpont ja és ennek megfelelő magasságban állottak a többi bérek is, olyan magasan, hogy a termelt termelési eszközök tulajdonosainak nem hagytak érték-többletet. Ilyen közület volt például hosszú időn át Utah, a mormonok állama, a Brigham Young által hozott zseniális földtörvények következtében.²² Nagyon közel áll ehhez az állásponthoz Újzéländ, amelynek kormánya egyfelől a leghatározottabban ellen-

²² Lásd *Die Utopie als Tatsache* című dolgozatomat a *Zeitschrift für Sozialwissenschaft* II. kötetében, (1899) 190. és köv. 1.

szegül a földműves kulik bevándorlásának, másfelől pedig a még meglevő nagybirtokot külön megadóztatással annyira megfélemlíti, hogy tulajdonosaik örülnek, ha megszabadulhatnak tőle, úgy hogy a kormány csaknem semmiért adhatja át a maga munkaképes, de földnélküli polgárainak. Mindenek előtt ilyen, nagybirtok és így kapitalizmusnélküli terület volt Nyugat-Európa és itt ismét Németország a középkor derekán, majdnem négy évszázadon keresztül abban az időben, amikor csak a már említett nagyföldesuraság állott fenn, ami pedig a folyton csökkenő és nem pedig a változatlan szociális nyomás helye volt. És ez korántsem a stagnálás és az általános szegénység, hanem ellenkezőleg a roppant gyorsan növekvő gazdagság és annyira gyors kultúránövekvés ideje, hogy Schmoller Gusztáv szerint a 19. század alig állítható vele párhuzamba. A népesség, a munkamegosztás és így a vagyonosodás is rendkívüli mértékben nőtt. Ez az áldás azonban a mi fogalmaink szerint érthetetlen egyenlőséggel osztódott el a társadalom minden tagja között: amint nem volt növekvő földjáradék, éppen úgy nem volt profit sem; két mester futott egy munkás után és kínálta túl egymást felfelé, a munkás bére pedig munkája hozadékával teljesen párhuzamban növekedett.²³

E történelmi tények alapján állíthatjuk, hogy *ahol semmiféle nagybirtok sem húz növekvő járadékot, ott nem lehetséges kapitalizmus*; ott a társadalomnak abban a teljesen egészséges állapotban kell lennie, amit én „tisza gazdaság”-nak nevezek. Ez nemcsak a mi formulánkból következik, mely szerint a profit szükségszerűleg egyenlő a nullával, hogyha a járadék is nulla, hanem ezt minden további nélkül is leszűrhetjük eredményül egy gyakorlati szemléletből:

Gondoljuk el ebből a célból, hogy például mi

²³ Lásd *Großgrundeigentum* című művem, 350. 1.

lenne az amerikai kapitalizmusból, ha egyszer néhány éven át szünetelne a bevándorlás. Ma a kivándorlókat vivő hajók évről-évre egy millió embert, azaz kereken 4-500.000 proletár munkaerőt öntenek partra, aki a maguk éhségversenyével fenyegetik a hazai munkást. Képzeljük el, hogy az európai tulajdoni viszonyok valamiféle forradalma következtében ez az állapot csak 4-5 évre is megszűnnék. Ekkor a szakszervezetek és a trösztök közti harc természetesen minden további nélkül a szakszervezetek javára dőlné el. Az amerikai munkások bére roppantul emelkednék, a bér növekvő vásárló ereje az ipari piacon, mint emelkedő életmód mindenféle lehetséges szükséglete utáni kereslet jelennék meg és új munkások utáni keresletet szülne. Ezzel a bér ismét annyira emelkednék, hogy tényleg nem két munkás futna egy mester után s kínálná túl egymást lefelé, hanem két mester futna egy munkás után és felfelé kínálná túl egymást. A bér a profit kárára emelkednék s a profit a bér javára csökkenne. Azt a kérdést most nem akarjuk bolygatni, hogy vajjon a profit egészen eltűnne-e, úgy annyira, hogy a termelési eszközök egyáltalában nem lennének többé tőkék: a tőkenyeresség azonban mindenesetre annyira súlyedne és a bér oly magasra emelkednék, hogy a súlyos társadalmi betegség értelmében vett kapitalizmusról többé nem lehetne szó.

Ami a kivándorlásra áll, még fokozottabb mértékben érvényes a belső vándorlásra is; azért fokozottabb mértékben, mert a belső elvándorlók száma mindenkor óriásilag nagyobb volt, mint a kivándorlóké, úgy annyira, hogy ezeknek a már foglalkoztatott városi munkások bérére gyakorolt nyomása nagyobb, mint a tengeren túlra gyakorolt nyomás.

Ezzel fejtegetéseim végére érkeztem volna, ha nem kísérelném még meg a nyert törvényszerűségek egész rövid alkalmazását. Azon szociál-etikai értékesítésről van itt szó, amit a politikai és gazdasági liberalizmus s főként ennek legkiválóbb alkotása, a szabad verseny megérdemel. Tudjuk, hogy a liberalizmust azért ítélték el a legkeményebben, mert állí-

tólag ez szabadította fel azt a pokoli hatalmat, amely a kezdődő kapitalizmus egész nyomorúságában egyedül bűnös. Ez alkalommal az erkölcsi felháborodás részéről rendszerint a szűkebb értelemben vett „tőke”, a kereskedelmi és ipari tőke kapja a legkeményebb vágásokat, míg a mezőgazdaság és főként a nagybirtok az anygali ártatlanság görögtüzeiben tetszeleg. Mi már tudjuk, hogy a farkasról és a bárányról szóló mese ismét valóság: a farkas, amelyik fenn a vándormozgalom forrásánál áll, panaszkodik a bárányra, hogy az ő vizét felzavarja és gyönyörrel falná fel, ha tehetné.

De azt gondolom, hogy többet is bebizonyíthatók, mint csak azt, hogy *a liberalizmus és a szabad verseny mindezekben a borzalmas tettekben ártatlan*. Ellenkezőleg, mind a kettő az áldás ereje, amely a feudális hatalmi politika által megteremtett tömegnyomort máris mérhetetlenül enyhítette ; s előttem kétségtelennek látszik, hogy belátható idő alatt sikerül neki ezt meg is szüntetni.

Nemde ez nagyon is paradoxonként hangzik? Mégis azonnal meglátjuk, hogy szószerint igaz, ha csak visszaemlékezünk arra, amit az egyes bérosztályok összefüggéséről megállapítottunk. Ott azt láttuk, hogy a munkásoknak egymásközi szabad versenye útján történik a kiegyenlítődés folyamata olyanformán, hogy a felső osztályok bére csökken, az alsóké pedig emelkedik. Alkalmazzuk most ezt az általános tételt a korai kapitalizmus időszakának viszonyaira. Tájékozódjunk a leghíresebb példán, Nagybritannia példáján. Itt a kapitalizmuselőtti időkben a városokban egy szerényen megélni tudó kézművesrend volt. Az ipar lassan fejlődött; de minél inkább fejlődött, annál jobban érezte a feudális rendszer korlátozó és akadályozó bilincseit és csak hosszú, nehéz küzdelmek után sikerült a liberalizmusnak az ellenfél várát megtörnieni. A népesség szabad költözködését más jogokkal együtt kivívják. Az elvándorlás a faluról elkezdődik, eleinte csak kivételesen, később mind hatalmasabban, abban az arányban, ahogy a városi ipar kereseti

alkalmakat nyit meg. Az éhségkonkurrencia a régi városi „kézművesek és munkások bérét és jövedelmét mélyen lerántja és úgy tetszik, mintha a pokol minden ajtaja megnyílott volna. Az első megfigyelőknek, Malthusnak, Ricardonak és szocialista kortársaiknak mindez a borzalmas jelenség gazdaságtörténeti nívóumnak, még eddig sohasem létezőeknek tűnik fel, ami az ipari központokban most egyszerre, a semmi-ből teremtve keletkezett. És ez a régi tévedés még ma is majdnem minden közgazdasági író szemét elvakítja. De ez tévedés volt! Egész néptömegeknek mindez az égbekiáltó nyomora, mindez a piszkos ínsége, mindez a lealacsonyodása egyáltalában nem újság, hanem ősrégi tény; és ez nem most *keletkezett* a városokban, hanem csak most *jelent meg* a városi élet színpadán, miután mindez eddigelé mindig olyan helyen torlódott össze, amelyre sohasem esett a városi közgazdák tekintete.

Ez a hely pedig a sík föld! Itt, a nagy feudális urak uradalmain, a röghöz kötött parasztság putrijaiban, távol azoktól a városoktól, amelyekre a gazdasági élet első vizsgálóinak szeme szinte hipnotizált módon irányult, az emberi nyomorúság már régen elérte az elképzelhető legmagasabb fokot, egészen a faj reprodukáló erejének megsemmisítéséig. Gondoljunk csak azokra a leírásokra, amelyeket Labrayere a prekapitalista időszak francia parasztjairól, Gray az ír, Arndt a német és Kropotkin az orosz parasztságról ad, azon emberhez hasonló állatokról, akik földalatti lyukakban laknak, fekete kenyeret esznek és uraik földjét túrják; gondoljunk azokra a „vadak”-ra, akikről Taine beszél, az Auvergne azon lompos parasztjaira, akik vérszomjasán, éhes farkasokhoz hasonlóan bújnak elő hegyi barlangjaikból.

Amíg a nagy forradalom nem adta meg nekik a szabad költözködés jogát, ezek a mezei rabszolgák minden kultúrától távol, a nép többi részével való kapcsolatukból kiválva, élték saját létüket. Senki sem ügyelt rájuk, senki sem tudott szenvedéseikről, amik elrejtett rezervoárhoz hasonlóan bennök év-

századokon keresztül felgyülemlettek. Amikor azután a városi forradalom áttörte az elválasztó gátat, amikor a szabad költözködés jogát kiküzdötték, akkor egyszerre előzönlötte a városokat és szerencsétlen lakóit a régi felhalmozott nyomor ezen egész borzasztó tömege. És ekkor az emberi lealacsonyodás elképzelhető legalacsonyabb mértékére lesülyedt szerencsétleneknek éhségkonkurenciája természetesen a régi városi munkások bérét is mélyre rántotta le; ha eddig tisztességes házakban éltek, most nekik is ugyanazokkal a disznóolakkal kellett megelégedniük, aminőkhöz versenytársaik – kora ifjúságuktól kezdve szokva voltak; és ha eddig marhahússal és fehér kenyérral táplálkoztak, most nekik is éppen úgy krumpli meg fekete kenyér lett az eledelük; ez a lesülyedés pedig rájuk nézve borzalmas volt. Csakhogy nem szabad elfeledni, pedig ezt rendszeren elfelejtik, hogy ugyanaz a folyamat, amely százezreket a legmélyebb nyomorúságba taszított, más százezreket a legnagyobb nyomorból váltott meg. Mert hiszen Manchester és Liverpool nyomora még mindig emelkedés volt a hűbéri parasztoakra, akik börtönükből szabadultak meg.

Röviden: ami a megfigyelők szemében eddig rendszerint a világra csak nyomort és szenvedéshozó folyamatnak tetszett, az a valóságban két, eddigelé átléphetetlen korlással elválasztott, egy aránylag magasán és egy hihetetlenül mélyen álló néposztály közt a *kiegyenlítő* folyamata volt, oly két néposztály között, amelyek egyszerre jutottak kapcsolatba egymással. Eddig mindig csak az egyik oldalt látták, a magasabb osztályok tönkremenetelét; a történnel szemben azonban csak akkor igazságos az ember, ha az érem visszáját, nevezetesen az alsóbb osztály felemelkedését is megtekinti. A beköltözőknek a kiegyenlítés folyamata áldás, a régi városi lakosoknak átok volt. A kiegyenlítő folyamata eleinte borzalmas erőszakkal történt, mindaddig, amíg a nagybirtok területében feldagadt proletártömegek fölöslege lefolyt. Ekkor azután a szabad verseny

hatása alatt az elvándorlás és a kivándorlás által okozott s mind erősebbé váló munkáshiány folytán kezd emelkedni a mezei munkások bére, ami azóta vég nélkül halad s vele együtt emelkedik rendszerint a városi munkások bére is. E folyamat végét be sem láthatjuk. A bérek mindig tovább emelkednek majd, először is a szállítási költségek mind magasabbra való emelkedése folytán, amit a határkuli bevonása feltételez, azután pedig remélhetőleg nem nagyon messze jövőben a legtávolabbi keleten, a szociális nyomás határterületein a tulajdoni viszonyok terén végbe-menő átalakulások következtében, amiknek útján ezek a változatlan nyomás székhelyéből a csökkenő nyomás helyeivé alakulnak át. És ezt az utolsó kalapácsütést is, amelyik a nagykorúvá lett emberiség bilincseit egészen széttöri, a liberalizmus, a feudális állam ellenfele és legyőzője végzi majd el, pedig beh Sok rosszat írtak ennek a liberalizmusnak a terhére! Látjuk tehát, hogy a szabad verseny teljesen ártatlan. Munkássága első napjától kezdve ez emelte az emberi munka *átlagos bérét* mindig növekvő mértékben: nem a liberalizmus hibája, hogy az átlagnak kezdetben sokkal alacsonyabbnak kellett lennie, mint a városi munkásság eddigi jövedelmének, úgynnyira, hogy a városi munkásság évtizedeken keresztül nehéz szükségbe jutott, míg a szabad verseny az átlagos bért ismét arra a színvonalra tudta emelni, amelyen a városi munkásság külön bére a nagy kiegyenlítődés előtt állott. Hogy az egész emberiséget megválthassa, a liberalizmusnak előbb a nagybirtok lealacsonyodott rabszolgáit kellett megváltania. A számlát ezen idők városi munkásainak kellett megfizetniük. Ez pedig bizonyára nagyon rosszul esett neki. De mit jelent egy nemzedék szenvedése egy egész nép haladásával szemben¹? Egy nemzedék csak a nép törzsének lombruhája, amit a tavasz hoz s az ősz lehervaszt. Mit tesz az, ha a nyári zivatar időelőtt letépi az ágak és a levelek egy részét¹? Csak a törzs, a tulajdonképpen élő, az örökké megújuló maradjon megóva a halálos ellenség támasztotta vihartól, ami

életerét fenyegeti.

Most már egy szóval megjelölhetjük, hogy mi a kapitalizmus? Két, kezdettől fogva ellenséges hatalom természetellenes kapcsolatának kereszteződése, oly két hataloménak, amelyek harca megtölti, sőt jelenti a világtörténelmet: az ősrégi, hódításon alapuló uraloménak, amely a hűbéri államot és első és legfontosabb intézményeképen a nagy földbirtokot megteremtette és a szabadságénak, amely hosszú küzdelmek után vívta ki minden emberi jog első és legfontosabb nyilvánulását, a szabad költözködést. Most már megértjük, miért olyan sajátos kettős személyiség a kapitalizmus: „*Spottgeburt von Dreck und Feuer*”! Az erényes polgár kapcsolata ez a kegyetlen gonosztevővel. Ezért magasztalják az egyik részen minden gazdagság adományozójaként s ezért ócsárolják a másik részen minden nyomor okozója gyanánt. Mi azonban tudjuk már, mikép kell érteni ezt a kettős személyiséget: minden átok, amit a kapitalizmus az emberiségre hozott, anyjától, az ősi erőszaktól nyert örökség, amely az embereket idegen önkény tárgyává alacsonyította le; minden áldás pedig apjától, a szabadság szellemétől való. A kapitalizmus a szolgaság és a szabadság kereszteződése, aminek az a történelmi hivatása, hogy az emberiségét új rabszolgaság útján teljes szabadsághoz vezérelje és ebben maga tönkremenjen.

III.

Robinzon, a kapitalista

A régebbi közgazdaságtani írók azon a véleményen voltak – s ebben, mint sok más dologban, Marx Károly is követte őket –, hogy a kapitalizmus a gazdasági fejlődés normális fázisa. Ha a népesség sűrűsége, a munkamegosztás stb. bizonyos fokot elér, akkor a kapitalizmusnak is ki lehet, sőt ki is kell alakulnia.

Ha a mi fejtegetésünk igaz, akkor ez a nézet téves. Akkor a kapitalizmus a normális folyamatú gazdasági élet gazdaságon kívüli *megzavarásának* a következménye, annak a fegyveres hatalommal megteremtett földzárlatnak, ami az osztály-monopólium-viszonyt létrehozta.

Kipróbálhatjuk ezt egy példán. Ha a dolgokat helyesen fejtettük meg, akkor a kapitalizmus minden lényeges jelenségének már *a legegyszerűbb viszonyok között is mutatkoznia kell*, már abban a társadalomban is, amely két emberből áll, hacsak megvan az a két előfeltétel, ami a kapitalizmushoz szükséges: tudniillik a földzárlat és a munkának

Csináljuk meg most ezt a próbát s ez fejtegetéseinket teljesen igazolni fogja: ha két telepes közül az egyik az egész földet elzárhatja, akkor monopolviszonyt létesít és az értéktöbblet monopolnyereségét bármilyen, neki tetsző alakban kipréselheti. Tájékozódjunk csak a régi módszer szerint Robinzon és Péntek példáján, dacára annak a gúnyolódásnak,

amivel Engels Frigyes, Marx Károly segédje, apostola és végrendeleti végrehajtója e példa értékének: teljes félreismerése mellett a vizsgálat ilyen módját illette.²⁴

Robimon Péntekkel szövetkezeti gazdasági egyesülésben él; nem javakat, hanem csak szolgáltatásokat cserélnek s nem kérdezősködnek az egyenérték után. Mindegyikük azt adja, amit tud adni s azt veszi, amire szüksége van, hiszen a szükség által megteremtett család tagjai mind a ketten.

Robinson azonban választhatná a szövetkezeti rendszer helyett a rabszolga- vagy a jobbágygazdaságot, vagy a kapitalisztikus rendszert is, s utóbbi esetben a tőkés, a bérbeadó vagy a földbirtokos szerepét választhatná magának.

Ha Robinson Anglia helyett Alabamában vagy Louisiánában nevededett volna, teljesen helyénvalónak tartaná, hogy Pénteket rabszolgájává tegye, mert hisz Péntek rabszolgafajhoz tartozik. És itt hivatkozhatnék a szolga saját vallomására, aki az idegenszerű jelenséget, a sajátos öltözékű szakállas fehér embert magasabb lénynek ismeri el és ilyenül tiszteli.

Mégis: Robinson keresztény és olyan országban nőtt fel, ahol a rabszolgaságot kárhóztatják. Tehát messze elutasítja magától azt a gondolatot, hogy Pénteket rabszolgájává tegye. Szabad szerződő félként bánik vele, hazája szokásai szerint, amelyben csak szabad emberek szerződnek egymással a szabad forgalomban.

Itt érvényes a földbirtokra és tőkére vonatkozó polgári tulajdon s a földjáraadéokra és tőkenyereségre való igény. Robinson a tulajdon mindkét formáját a természetjog törvényes alkotásának tartja; tehát a tőkenyereséget és a földjáraadékot is az össztermékben való éppen olyan törvényes részesedésnek ismeri el.

Éppen ezért legkevésbé sincsen annak tudatában,

²⁴ Maga Marx nem gondolkozott erről ilyen kicsinylőleg. Lásd *Das Kapital* I. 43. 1.

hogy Pénteket „kizsákmányolja”, amikor a következő előadást tartja neki:

„Az első foglalás jogán az enyém az egész sziget. Mint földbirtokos, megtiltom neked, hogy itt vadászszál, halásszál, növényt termelj vagy lakjál. De kész vagyok neked engedélyt adni minderre, sőt kölcsön adom e célra az én saját, magam készítette szerszámait és fegyvereimet is, ha viszont nekem engeded át munkád eredményének legnagyobb részét. Ha ebbe nem mégy bele, akkor mint szabad ember, keresd máshol a magad szerencséjét!”

Amire Péntek azt válaszolhatná, hogy hiszen ő nem mehet „máshová”, ha Robinzon nem engedi meg neki legalább is egy csónak összeácsolását, amihez ismét élelemre, szerszámra és egy fatörzsre van szüksége. Tehát így teljesen a rabszolga helyzetében van és az úgynevezett „szabadsága” nem ér egy hajítófát. Ellenkezőleg, mint rabszolgának legalább is erkölcsi igénye van arra, hogy öreg korában vagy betegsége alatt eltartsák: éppen ezért tegye inkább Robinzon őt rabszolgájává,

Robinzon azonban felháborodással utasítja vissza ezt az ajánlatot és ehelyett a politikai-gazdasági monopol viszony összes tragédiáját lejátssza „szabad szerződő társá”-val.

Először is az ír-angol rendszer szerint bérlőjévé teszi s mint földesúr, maga határozza meg a bérletet. Majd felmondja a bérletet és keleteurópai rendszer szerint saját gazdaságában és általa megállapított bér mellett, mint napszámost dolgoztatja.

Azután munkát ad neki, mint ipari munkásnak s bérét ismét ő maga állapítja meg.

Végül pedig mint ipari „vállalkozó”-t telepíti le és megszabja neki a műhely és a kunyhó bérösszegét s a kölcsönadott tőke kamatát, amit termelési javak alakjában neki „előlegezett”.

Világos, hogy ha Robinzon keresztül tudja vinni a maga igényét és az egész sziget tulajdonosa lesz, „monopolnyereséget” vághat zsebre, ami, ha úgy akar a, a feltétlenül szükséges életszükségletek ki-

elégítésén túl, Péntek egész munkahozadékát elnyeli. Mint Ricardo és Malthus tanítványa, Robinzon Pénteknek a „vasbértörvény” szigorú értelmezése szerint éppen csak a létminimumot adja ki (*valószínűleg a sziget a „túlnépesedés” állapotában volt*). Ugyanaz a rabszolgalét marad ez és közömbös, hogy az emberi munkaállat ellátásának vagy a munkás bérének nevezzük; mindenkor ugyanaz az értéktöbblet marad, aminél közömbös, hogy az elmélet a rabszolgát tartó nagybirtokos urasági jövedelmének, vagy a földesúr földjáraadékának, a tőkéjét kölcsönadó ember kamatjövedelmének, vagy pedig az ipari vállalkozó tőkenyerességének hívja-e?

Azt is felismerjük továbbá, hogy teljesen jelentőség nélkül való a sziget abszolút nagysága, arra a mechanizmusra, amelyet tanulmányozunk. Mindegy, hogy 20 vagy 20.000 hektár szántóföldet foglal-e magában. Ha Robinzon tudja érvényesíteni az első foglalás jogát, akkor már megalkotta az osztálymonopolviszonyt s akkor már Péntek „szabad” munkás, aki értéktöbblet szolgáltatására kényszerül.

Mi lesz azonban, ha Robinzon nem tudja érvényesíteni a maga igényét, hogy az egész sziget egyedüli tulajdonosa legyen?

Péntek egy szép napon kijelenti: „Ez tovább nem mehet így. Kész vagyok, hogy annak a jognak alávessem magamat, amelyet te a legfőbb jognak jelenttél ki. Eszerint egy ember tulajdona csak addig ér, ameddig munkája szolgálatába hajtja a természetet. Ezért tisztelen én a te földedet, amit feltörtél és *megműveltél*, a házadat, amit felépítettél, a nyájadat, amit megszelídítettél és felneveltél, eszközeidet, szerszámaidat, fegyvereidet és ruháidat, amiket készítettél. De nem vagyok hajlandó elismerni állítólagos jogodat a többi földre, a vadon termő fára és a vadon tenyésző vadra. Tőled távol török fel magamnak földet én is, építek kunyhót, szelídítek állatot, készítek magamnak fegyvert, eszközöket, szerszámokat és ruhákat. Ha pedig megkísértenéd, hogy ebben a munkában megzavarj, az erőszakot erőszakkal verem

vissza. Erősebb és ügyesebb vagyok náladnál és a sziget elég nagy nekünk kettőnknek s azoknak a sokaknak a részére is, akik ide jöhetnek.”

Robinzonnak szívesen vagy kénytelenségből engedelmeskednie kell ennek a logikának, sőt, ha okos, nem is fog duzzogni, hanem munkára egyesül Péntekkel, mert hiszen ketten többre viszik, mintha niinde-nikök magában tevékenykedik. A hozadékot igazságos módon osztják meg egymás közt – és így nem lesz többé szó Robinzon részére járó „értéktöbblet”-ről, mert Péntek nem „szabad” munkás többé attól a pillanattól kezdve, hogy megfelelő s elegendő föld-birtokhoz juthat.

A régi közgazdasági írók előszeretettel jelölték a földet olyan szigetnek, amely a világűr óceánjában úszik s más hasonló fajta „sziget”-tel való forgalma hiányzik.

Nos, ezen a földi szigeten éppen olyanok a viszonyok, mint a Robinzon szigetén. A világ minden országában úgy keletkezett az „állam”, hogy egypár száz, vagy egypár ezer, vagy esetleg egypár százezer jól felfegyverzett, jól fegyelmezett Robinzon egypár ezer, vagy egypár százezer rosszul felfegyverzett, szétforgácsolódott erejű, babonás Pénteket leigázott és az egész földterületet a maga számára lefoglalta, vagy a felső társadalmi osztály közös tulajdonául, mint Peruban és Spártában, vagy pedig az egyes harcos nemesek külön nagybirtokául, mint mindenütt máshol e világon. És ameddig ez a földzárlat megvan, megvan az osztálymonopólvizony is.

Ameddig a társadalom alsó osztálya nem szabad, addig ez az osztálymonopólvizony az állam jogban gyökerezik és az az értéktöbblet, amit ez ad, a rab-szolgatartó „urasági jövedelme”, a *taille*, vagy a hűbéres úr tizede néven szerepel. Ha azonban az alsó osztály a szabadságot s ezzel annak legfontosabb tartalmát, a szabad költözködést megszerzi, akkor az értéktöbblet neve földjáradék vagy tőkenyeresség lesz. A szabad költözködés a „szabad” munkásokat az egész területen szerteszt szórja s mivel ezek saját

termelési eszközökhöz nem juthatnak, arra kényszeríti őket, hogy munka jókat érteken alól kínálják mindannak az embernek, akinek vannak termelési eszközei.

Eleinte a földjáradék, a földtulajdonos részére szolgáltatandó tributum, a túlnyomó. Lassacskán azonban a felső osztály tagjai sorában kialakul egy mindjobban növekvő réteg, amelynek termelt termelési eszközei vannak: a földbirtokosok ifjabb fiai, akik örökségükkel a városokba költöznek, szerencsés kereskedők, sikerrel dolgozó uzsorások, ügyes mesteremberek és művészek, akiknek megtakarított pénzük van, szerencsés harcosok és kalózok, akik zsákmányukat hazájukba hazahozzák. A nagybirtok egykori jobbágysai, akiket a földzárlat saját föld szerzésében megakadályoz, ezeknek kínálják kényszerülve bérért magukat s ezt a bért társaik versenye nem emelheti sokkal magasabbra, mint a földmunkások bérét. Ezért marad azután minden munkás után a tőkés kezében is ugyanaz az értéktöbblet, mint a földbirtokoséban.

Azt mondtuk a bevezetésben: a gyakorlatban a társadalmi kérdés megoldása attól függ, hogy vájjon természetes vagy jogi-e az a monopólium, amely az értéktöbblet feltétele, vájjon a természet fukarságán vagy pedig emberek által hozott jogszabályokon alapszik-e? Az első esetben lehetetlen a társadalmi nyomorúság gyógyítása és meg kell elégednünk azzal, ha a bajt enyhíthetjük: a másik esetben a gyógyulás biztos. *Hiszen meg lehet szüntetni a jogot!*

A földzárlat monopóliuma magántulajdonjog. Ezt meg lehet szüntetni, még pedig kisajátítással kárpótlás nyújtása mellett, vagy anélkül.

Ezer okból kell előnyt adni a kárpótlásnak. És a mi korunk követelménye így hangzik: *Legkiterjedtebb mértékű s a leggyorsabb lépésben megvalósított belső telepítés!*

IV.

Belső telepítés

Az egész Németország ma a „belső telepítésért” rajong: a pártok, a kormány, az agráriusok egyaránt. Ez a mai állam „legfontosabb feladata” (Dr. Metz). Végre-valahára elismerték, hogy ez az egyedüli eszköz, amivel véget lehet vetni a keleti részek borzasztó elnéptelenedésének, amit a napszámosoknak a birtokokról való elköltözése okoz, az egyedüli eszköz a keleti tartományok népességszáma, művelődése és adózó ereje növelésére, stagnáló kisvárosai fellendítésére, amikor ezeket vásárlóerejű vevőkörrel vesszük körül, s végül egyedüli eszköz az előrenyomuló szláv-sággal szemben vetendő gát megalkotására. Tizenöt éve már, hogy azt írtam: nincs más választásunk, csak vagy *kolonizáció* vagy *pofonizáció*.

Ebben, mint mondtam, az egész Németország megegyezik. Elméletben! Gyakorlatban azonban „belső telepítés” alatt két egészen különböző dolgot értenek. Az agráriusok olyan telepítést értenek ezen, amelyik a nagybirtokot segíti és szilárdítja, mégpedig önálló parasztok helyett mezei munkásoknak lehetőleg a nagybirtokok külső tagjain való letelepítése útján. Ezzel két legyet akarnak egy csapásra agyonütni: elsőbben is számos (munkásnak ez a gazdasági „röghöz kötése” jó eszköz volna a nagybirtokról való elköltözködés és a munkáshiány ellen, másodszor pedig a földesurak rendszerint hozadéknélküli, vagy gyakran még ennél is rosszabb földjeiket jó drága pénzzel az állam kasszájából fizettetnék meg.

Az agrárpolitika, mégpedig az a konzervatív szellemű tudomány, aminek olyan férfiak, mint Schmoller és Sering a képviselői, egész más telepítést kíván. A nagybirtokot erélyesen meg akarja kisebbiteni s helyére valóságos, szabad parasztságot állítani, akik maguk gazdálkodnak. Sering a *Königliches Ökonomie-Kollegium*-ban 1910 február 11-én tartott előadásában „*energikus kezdeményezést* kívánt a kis- és középbirtok szaporítására”.²⁵ Ez az álláspontja a kormánynak is, amint arra több dologból következtetni lehet, így pl. a keletporoszországi tervekkel szemben való ellenállásából, melyek az agrárius értelemben vett telepítést célozzák.

Ez az ellentét először csak egy kisebb kör nyilvánossága előtt lépett fel, amikor a keletporoszországi *Landschaft* vezetője, Kapp titkos tanácsos az éppen vázolt nagyagrárius érdekeket megkísérelte megvalósítani a kormány által támogatott keletporoszországi *Landgesettschaft*-tal szemben, amely parcellázott nagybirtokon folytatta a paraszttelepítést. Ugyanezen kérdés miatt állott be szakadás a *Bund der Landwirte*-ben, mégpedig itt az u. n. „maradványbirtokok” kérdésében tört ki a harc. A nagy agráriusok mindenütt meg akarják tartani az „önálló járási alakulásra képes” nemesi birtokokat, állítólag amiatt, mert az újonnan letelepített parasztság nem bírja viselni az önkormányzat terhét és felelősségét. A parasztságot a maguk részéről felindulva tiltakoztak ezen megalázó és tényleg meg nem érdemelt értékelés ellen, valamint a belső telepítés megcsönkítése ellen is, ami természetes központ nélküli életképtelen községeket s ezek mellé éppen olyan életképtelen nemesi birtokokat akar teremteni, csak hogy a nagybirtok jogosulatlan és igen nyomasztó előnyös helyzetét örökre fenntartsa. Mivel pedig a *Bund der Landwirte* éles figyel-

²⁵ Az idézett hely 31. lapján a következőket mondja: „így azután teljesen jogos a figyelmeztetés, amit az ismert gazda, dr. Meyer Lothar friss angol benyomások hatása alatt tett, hogy a mai rohamosan haladó viszonyok között nálunk a telepítést nem lehet eléggé gyorsan és eléggé erélyesen csinálni.”

meztetés ellenére is ebben a kérdésben a nagyagráriusok mellett s a parasztok ellen foglalt állást s ezzel megmutatta, hogy az ő állítólagos parasztbarátsága legalább is a keleti porosz részeken csak álarc,²⁶ a sértettek és károsultak kiléptek s megalkották a *Bauernbund*-ot.

Bár minden tudományos szaktekintély és a közigazgatás minden szakértője ebben a kérdésben a parasztok és a paraszttelepítés oldalán áll, az agráriusok politikai és politikán kívüli befolyása itt is elég nagynek látszik arra, hogy akaratukat az ész és az államérek ellenére is keresztülhajtsák. Á *Bund der Landwirte* ugyan *utólagosan* egynehány veszélytelen javítást indítványozott, hogy a *secessio plebis*-nek véget vethessen, mégis „maradványbirtokok”-at most még inkább alakítanak, mint azelőtt. Éppen ilyen kevésbé mondottak le a Kapp-féle tervek nagyagrárius oldaláról.

Nem csoda tehát, ha az *igazi* belső telepítés harcokai hazafias okokból kényszerülnek arra, hogy az úgy mondhatni: korlátolt nyilvánossághoz meneküljenek. A *Bauernbund* említett vezetője, dr. Böhme, szükségkényszerítette durva érthetőséggel tette ezt; a magasabbrangú hivatalnokok érthetőleg a lehető legenyhébb hangot igyekeznek használni. De a reform s ezzel együtt az ország és népének jövője iránti nehéz aggodalom mégis igen észrevehetőleg hangzik ki a sorokból.

Dr. Metz, az *Oberlandeskultur g ericht* elnöke, valóságos titkos tanácsos, aki tizenhat évig a telepítés vezetőhelyén szolgált, röpiratának előszavában ezt írja: „A tapasztalatok félössé teszik, hogy újabb időben olyan útra léptek a paraszttelepítés keresztülvitelében, ami nem vezethet tartósan örvendetes eredményekhez.” Minduntalan megállapítja, hogy a nyilvános jellegű közigazgatási testületek keleti

²⁷ V. ö. Böhme: *Die Stellungnahme des Bundes der Landwirte zur Ansiedlerbewegung und der inneren Kolonisation*. Würzburg, Memminger.

Poroszországban nem lehetnek az akció vezetői (mint Kapp indítványozta), mert ezzel szemben először is „elutasítólag vagy legalább is részvétlenül állnak szemben”²⁷ (10. l.), másodsor pedig, mint a földbirtok eladóinak képviselői, maguk is felek. Metz elnök „nem tudja azt a reménységet osztani, hogy a nagybirtokosok kigyógyíthatok lennének a telepítés iránti ellen-szenvükből”. (12. l.) Pomerániában „máris azt hiszik, hogy igen sok történt, pedig nyilvános titok, hogy 17 év alatt a nagybirtok területének még 3.2%-a sem osztatott fel”.

Hasonló aggodalom cseng ki azon kitűnő beszéd-ből, amelyet Schwerin, kormányzósági elnök 1911 február 25-én tartott Berlinben a brandenburgi *Landrat*-ok tanácskozásán.²⁸ Schwerin a bevezetés-ben eléggé érthetően hangsúlyozza az ellentétet annak a számára, aki a dolgokkal ismerős: „Ennek a politikának feladata nem az, hogy valamelyik rend-en, vagy pedig valamelyik népességsztyálon segítsen, tehát hogy pl. a nagybirtokosoknak vagy a pa-rasztok részére munkásokat szerezzen”. És nyíltan megmondja (11. l): „Bár nem lehet és nem kell el-hallgatni, hogy olyan telepítést, amelyik terjedelme szerint is kielégítő volna, a nagybirtok lényeges meg-kisebbitése nélkül nem lehet megvalósítani, mégsem kell e telepítésnek a nagybirtokot kisebb területre korlátoznia, mint amennyin az 1816-iki deklaráció előtt a nagyüzem gazdálkodott.”

A nagybirtokosok ellenállása érthető: *hiszen az ő létükről van szó!* Az igazi paraszttelépítés harcosai tévednek, ha azt hiszik, hogy kedvenc rendszabályai-
kat nagy arányokban meg lehet valósítani *anélkül*,

²⁷ *Die Zukunft der inneren Kolonisation im östlichen Deutschland.* Berlin, Parey, 1910. Sering is (id. h. 32. l.) „ellenállásokról” beszél, „amiket természetesen nem minden egyes esetben lehet dologi okokra visszavezetni”, ő itt nem általánosságban beszél a telepítésről, hanem főként az uradalmak felosztásáról szól.

²⁸ *Schriften zur Förderung der inneren Kolonisation.* 10. füzet: *Die Förderung der inneren Kolonisation in der Provinz Brandenburg, insbesondere durch Ausdehnung der Tätigkeit der „Land-gesellschaft Eigene Scholle” auf den Bezirk Potsdam.* Berlin, 1911. (Deutsche Landbuchhandlung.)

hogy a nagybirtokot teljesen tönkre ne tegyék. Ha Poroszországban egymillió hektár nagybirtokot egy vonással parasztbirtokokká parcelláznának, ahogy azt Sering kívánja, akkor az egész ezen felül maradt-nagybirtok megbukott.²⁹

A dolog politikai oldalát sem lehet elhanyagolni. A konzervatív párt hatalma Németországban csaknem kizárólag azon az uszályon alapszik, amelyet neki a nagybirtokon élő alkalmazottak tömege önkéntes vagy kevésbé önkéntes módon szolgáltat. A parasztkerületek sokkal kevésbé biztosak a konzervatív pártnak, amint azt néhány régóta nacionálliberális vagy szabadelvű paraszti választókerület s néhány pótválasztás eredménye mutatja. A nagybirtok gazdasági és politikai érdekei sokszorososan eltérnek a közép- és kisparaszti birtokéitól; amazt inkább a gabona- és takarmány vámok érdeklik, emezt inkább az állat- és húsvámok, de olcsó takarmány vámot kíván; ami pedig a politikát illeti, a *Bauernbund* megalapítása is mutatja, hogy az öntudatosabb lett parasztember a nagybirtok uralma ellen a porosz falusi önkormányzat keretében mind hevesebben kel ki. Így azután a valóban erős telepítés a keleti részek sok választókerületében megintatná a konzervatív uralmat.

Sokkal fontosabb azonban az, hogy a nagybirtokot gazdaságilag leggyöngébb oldalán, a munkással való ellátottság oldalán, támadná meg. Már ma is naponként növekszik a munkáshiány a mezei munkásnépesség óriási arányú elköltözködése következtében és a telepítés éppen a földbirtokról való ezt az elmenekülést akarja megakadályozni. És ez sikerül is majd neki; a megvásárolt birtokokon elviselhetetlen lesz a munkáskéz hiánya. Nevezetesen minden tapasztalat szerint egy-egy birtoknak kétszer-háromszor annyi a lakosa, mint amennyi a parcellázás előtt volt;

²⁹ Schmoller már évekkel ezelőtt kívánta 150-200.000 igával bíró parasztsaládnak s megfelelő számú zsellérnek letelepítését. Ez 2-3 millió hektár földet venne igénybe.

más szóval: minden átfogó telepítésnek fatális módon sokkal erősebben kell lecsapolnia a mezei munkásoknak enélkül is majdnem teljesen kiürült rezervoárját, mint ami a még meglevő nagyüzemek létevel összehangba hozható. Mert feltéve, ami ugyan valószínűtlen, hogy lehetséges volna a munkásságban előállott hiányokat külföldi vándormunkások tömeges behozatala útján kitölteni, akkor is annyira magasra emelné ezek bérét a munkapiacon az óriásira megerősödött kereslet, hogy az ilyen munkásokat alkalmazók járadéka megfelelő módon és sokszor bizonyára a nullpontra vagy ez alá süllyedne.

A belső telepítés előttem tehát olyan rendszabálynak látszik, amelyet vagy csak nagy stílusban, vagy pedig egyáltalában nem lehet megvalósítani. Nem vehetjük rossz néven a nagyagráriusoktól, hogy ha ők minden akadémikus széptevések ellenére is - a Sering javaslatát egyhangúlag elfogadták! - mégis csak a *principiis obsta* alapelv szerint cselekszenek.

Az azonban egész csodálatos, hogy a baloldal, „Bassermanntól Bebelig”, még mindig nem érte fel észsel, hogy itt van az ellenfél állásainak a kulcsa. Ezek eddig a belső telepítést nyilvánvalóan csak ama számtalan „jóléti törekvés” egyikének tekintik, amit az ember tisztesség okából támogat, de ami alapjában véve teljesen közömbös; pedig ez az egyedüli békes eszköz a politikai hatalom meghódítására.

Emellett egyidejűleg (ebben azonban a baloldali pártok szembeszökőleg még nem látnak tisztán) *ez a közgazdaság emelésének, az általános jólétnek és az osztályok egymással való megértésének leghatalmasabb eszköze.* Hogy ezt bebizonyítsam, újra élek a már bevált tudományos módszerrel és teljesen megvalósítottnak veszem fel a rendszabályt, hogy azután az ebből folyó társadalmi eltolódásokat és változásokat bemutassam.

Az első következmény az lenne, hogy a népesség a mostani ikeletelbiai birtokok kerületeiben nagyon sűrűvé válnék. Manapság Sering szerint a népsűrű-

ség négyzetkilométerenként egész 4 főig lemegy és általában véve, ritkán emelkedik 20-30 fölé. A reform megvalósítása után négyzetkilométerenként a mezőgazdasági haszonterületen 100, az egész területen pedig körülbelül 70 főnyi tisztán mezőgazdasági népességgel lenne dolgunk. De ehhez kell még átlagosan jókora számú nem mezőgazdasági népességet is számítanunk, ami a falvakban tapasztalat szerint iparból, kereskedelemből és a parasztság szolgálatában él: tehát így csak az egykori nagybirtokoskerületek átlagos népsűrűsége négyzetkilométerenként 80-90 főre lenne tehető.

Itt van erre a bizonyíték, amit Borcherttői veszünk át³⁰: „Az egész monarchia legtermékenyebb járásainak egyike, aminek erős nagybirtokterülete van, Pyritz, 104.488 hektáron 43.626 lakost mutat. Tehát 2-4 hektár kell ahhoz, hogy egy személy megélhessen. A déli Westfáliában fekvő Wittgenstein nevű hegyes járás nagyon szegénynek látszik, 50%-ában erdőből áll, kevés az ipara, rosszak a közlekedési eszközök és éles az éghajlata. Két nagy nemesi uradalom mellett, amiknek nagyrésze erdő, a föld kisparasztoké. A járásnak 48.742 hektáron 22.480 lakosa van. Tehát itt a sokkal rosszabb talajból 21 hektár elég egy lakos eltartására. A westfáliai, csaknem tisztán agrárius Lippstadt nevű járásban 30.053 lakos, nagyrészt kisparaszt, 50.041 hektáron él, tehát egy személy 1-28 hektáron”.

De ez még nem minden. A keleti tartományok *átlagos* népessége még jobban növekednék, mert a belső telepítés folytán a kis- és közepes nagyságú városok lakosságának száma is emelkednék. Tizennégy évvel ezelőtt figyelmeztettem erre a kapcsolatra a *Großgrundeigentum und soziale Frage* című munkámban. Azóta számtalanszor beigazolták ezt statisztikailag β ma már a tudomány közkinccseként szerepel. Ahol ugyanis a nagybirtok túlnyomóan ural-

³⁰ Hermann Borchert, nyug. kormányzósági tanácsos: *Innere Kolonisation in Pommern*. Anklam, Poettke Nachf. 1907.

codik, ott a mezővárosok nem fejlődhetnek, mert a mezei munkások száma és vásárló ereje nem nő, míg a földesúr a maga finomult szükségleteit a nagyvárosokban fedezi; ahol ellenben parasztok telepednek meg, ott feltartóztathatatlanul növekszik annak a népességnek a száma és vásárló ereje, amelyik csaknem kizárólag és előszeretettel a kisebb városokban vásárol és ezek éppen ezért növekszenek számban és jólétben.

Erre is van néhány bizonyíték:³¹

„A keleti részek kisebb városkái legtöbbszörnek semmi része sincs abban a fényes fejlődésben, amit Németország az utolsó negyven évben tett. Ezek ezen idő alatt vagy nem növekedtek gazdaságilag vagy pedig abszolúte visszafejlődtek. Nem volna helyes, ha emiatt egyedül a falusi népesség hátramaradását tennők felelőssé, azonban lényeges oka mégis ez. Kisebb városaink általában olyanok, hogy a körtük fekvő vidék forgalmára és fogyasztására vannak utalva. A nagybirtok mai alakjában általában véve nem adja meg nekik ezt a feltételt. A kisvárosokban sokszorosan megdrágult a megélhetés. Környékükön pedig gyakran hiányzik a kisgazdáknak az az elegendő száma, amely a közeli piac részére termel. A nagybirtok állatját és gabonáját többé nem a kis városban adja el, hanem messzibb piacra van utalva. A kisváros részére szállító sokszor hiányzik, így a vevő még nagyobb mértékben eltűnik onnan. A nagybirtokos itt is csak kis mértékben vevő. A nagybirtokok napszámosainak és a falusi bérlő népességnek a száma nagyon leolvadt. A külföldi, aki helyökre lépett, ezt a hiányt megközelítőleg sem pótolja. Amit a belföldi fogyasztott, azt általában véve a szomszédos városban vásárolta. Amit pedig megtakarított, takarékpénztárba vitte s ezzel a kereskedelmet meg a forgalmat tette elevenné. A külföldi szükségletei sokkal igénytelenebbek. Keveset fogyaszt a városból és lehetőleg sok készpénzt igyek-

³¹ Schwerin, id. m. 7. és 10-11. 1.

szik (hazájába visszaküldeni. Az itt szereplő összegekre vonatkozólag a számítás azt mondja, hogy az idény alatt minden külföldi munkás 100 márkát takarít meg, ami bizonyára igen alacsonyan van számítva; de az előbbi adatok alapján ez is 60-70 mikliót jelent évenként. Ha ezek az összegek általában elvesznek a nemzeti vagyontra, elvesznek különösen vidéki mezővárosainknak. Ennek megfelelő módon a kis városok visszafejlődésének területe csaknem teljesen megegyezik az illető járásokban a nagybirtok túlnyomó vagy legalább is erősen képviselt területek”

Hogy pedig megfordítva mennyire fejleszti a mezővárosokat az erős paraszttelepítés, arra is néhány döntő számadatot mutat be Schwerin:

„Hogy a mezővárosoknak is jelentős előnyük van a nagybirtokok felosztásából, arra már abból is lehet következtetni, hogy a járadékbirtokszerű telepítésekről szóló statisztikai kimutatások az állattartás jelentős emelkedését, valamint az ezen telepítésből származó takarékbetétek növekedését mutatják, vagyis oly gazdasági fejlődést tüntetnek fel, ami csaknem kizárólagosan a kisebb városok javára jut. Sőt ezeknél a számoknál jelentősebbek azok az adatok, amelyek Posen tartományban eszközölt vizsgálatokból származnak. Szeretném Önöknek a hatást néhány városon bemutatni, amiket 20 év óta személyesen ismerek, még pedig először is két közepes városon, amik közül az egyik, Gnesen, német telepesek koszorújával van körülvéve, a másik, Kawitseh, pedig nem.

	1885	1905	
Gnesen	15.775	23.726	+ 50·57%
Rawitseh	12.919	11.404	- 11·73%

Itt van még két kis város ugyanazon körülmények között: Jannowitz számos telepítvényvel a környéken és Zerkow ilyenek nélkül:

	1885	1905	
Jannowitz	1215	1891	+ 55·64%
Zerkow	1924	1631	- 15·23%

Ezek a vizsgálatok még 7 további városra, kiterjednek és amíg a nem telepes városok összesen csak 8.47% népszaporodást mutatnak, a telepes városokra ez 47.40% eredményt ad; az utóbbiakban az önálló mesteremberek számának növekedése 1885-1905 között 29.66%-ot tett. A piaci összforgalom más képet nyert. A mezőgazdasági termények: zöldség, kerti gyümölcsök, gyümölcs, tojás bevitele igen bőséges. Az állatfelhajtás, főképen a sertéseké, erősen növekedett. A takarékbetétek a két város közül hatban 235%-kal nőttek. A városi telkek értéke átlagban 25%-kal emelkedett.”

Íme, különböző irányban igen jelentős és üdvös közgazdasági változások kapcsolódnak ide:

Először is: ebben a sűrűbbé vált és vásárló erejét tekintve mindig erősbbödő mezőgazdasági népességben hatalmas, nagy felvevő képességű s a külföldi verseny számára csaknem hozzáférhetetlen új hazai piac nyílnék meg a német ipar részére, annál inkább, mert mindenkor világosabbá lesz, hogy a parasztgazdaságok produktívabbak, mint a nagybirtokosok üzemei. Amazok, amint az előbb láttuk,³² aránytalanul több állatot, tojást, szárnyast, gyümölcsöt stb. tenyésztenek illetve termelnek, mint a nagybirtokosok, sőt ujabban úgy látszik, mintha átlagban több eladható gabonát tanulnának földjükön termelni. Az őstermelésnek ezen növekedő kínálata a városi piacon természetesen ipari termékek utáni növekedő kereslet alakjában jelentkezik. Az ipar tehát hatalmasan növekvő kereslet és jó árak hosszú periódusára számíthat.

Másodszor: most már veszedelem nélkül lehetne arra gondolni, hogy a gabonavámokat lassanként csökkentsük, az állatvámokat azonban talán még fenn lehetne tartani. A kis középparasztokat igen kevésbé érdekli a gabonavám, ha egyáltalán érdekli

³² Igen bizonyító példát hoz fel erre Borchert: a Naugard járásban fekvő, 644 hektár területű nemesi birtokon, Korkenhagen-en volt a felosztás után 248, azelőtt 129 ember, 52 (15) ló, 238 (70) szarvasmarha, 597 (49) sertés, ellenben 67 (704) juh.

őket; mindenesetre felülmúlja ezen csekély érdeklődésüket a nagy húsfogyasztásban való érdekeltségük. A kenyérárak leszállítása azonban természetsszerűleg növeli a népességnek hús tekintetében való vásárló erejét.

Harmadszor: nemzeti érdekből megakadályozhatnók szláv vándormunkások további beengedését, hiszen a kis- és középparaszti üzemeknek nincs szükségük segítő erőkre.

Végül: legalább is évtizedekre megszűnnék a föld gyermekeinek ipari kerületekbe irányuló tömeges elvándorlása; mert tömegesen csak a mezőgazdasági proletárok vándorolnak el és ilyenek többé nem lennének. Ezen körülmények között a városi munkás-¹ piacra gyakorolt nyomás is eltűnnék és *az iparnak, a munkások utáni növekvő kereslete és a munkásoknak egyidejűleg erősen csökkenő kínálata mellett sokkal magasabb béreket kellene és lehetne fizetnie.*

Ámde ez a kapitalizmus végét jelentené! Ha Marxnak igaza van – és ebben a tekintetben kétségtelenül igaza van -hogya a kapitalizmus csak ott állhat fenn, ahol tömegesen vannak „szabad” munkások, akkor itt nem lehet többé talaja a kapitalizmusnak. Mert itt nincsenek többé „szabad” munkások.

Évtizedeken keresztül inkább a városokból falura irányuló visszavándorlás várható, mintsem a faluról városra irányuló elvándorlás. Hiszen a földbirtok készlete a földzárlat feloldása után olyan túlságosan nagy, hogy aki csak kívánja, mind szerezhet parasztbirtokot. Aki pedig a föld gyermekei sorából talán még mindig városba vándorol, az jólétben élő parasztfiú, de nem kiéhezett kuli lesz, A városokban pedig annyira magas lesz a bér, hogy az ipari munkások anélkül, hogy elsenyvednének, megtakarítást eszközölhetnek elegendő termelési eszköz megszerzése céljából, akár mint egyedül dolgozó, akár pedig, mint termelőszövetkezetben összekapcsolódott mesterek. Aki pedig termelési eszközöket tud magának szerezni, az nem „szabad” munkás többé.

Vajjon „utópizmus” ez!

Talán ezt állíthatják azok a polgári közgazdák, akik előtt a szocializmus egyáltalában utópiának látszik. De a szocialisták nem állíthatják ezt, legkevésbé a marxisták, akik tudják, hogy a „tőke” és a „szabad munkások” két elválaszthatatlan kölcsönös fogalom, legkevésbé pedig Kautsky Károly. Mert ő pontosan ugyanezt a gondolatot fejtette ki, amint alább következik:³³

„Az összes munkanélküliek valósággal kielégítő támogatásának a proletariátus és a burzsoázia, a proletariátus és a tőke közti erőviszonyt teljesen el kell tolnia helyéről; e támogatás a proletariátust teszi a gyár urává. Ha ma a munkások eladják magukat a vállalkozónak, ha ma kizsákmányolni és bilincsekbe verni engedik magukat, akkor egyenesen a munkanélküliség kísértete, az éhség korbácsa kényszeríti őket erre. Ha ellenben a munkás létének akkor is megvan a biztonsága, ha nincs is munkában, akkor semmi sem könnyebb számára, mint hogy megdöntse a tőke uralmát. Akkor nincs többé szüksége a kapitalistára, míg ez nélküle nem folytathatja tovább üzemét. Ha a dolog eddig fejlődik, akkor a vállalkozó a munkásaival való összeütközésben mindig a rövidebbet huzza, kénytelen engedni. A tőkésék tovább is vezetői maradnak gyáraiknak, de megszűnnek azok urai és kizsákmányolók lenni. Ha ellenben a tőkésék felismerik, hogy önekik csak a kapitalista üzem kockázatát és terheit kell viselniök, akkor ezek az urak lösznek az elsők, akik a kapitalisztikus termelés továbbfolytatásáról lemondanak és akik azon igyekeznek, hogy vállalataikat megvásárolják tőlük, hiszen azokat nem lehet többé előnnyel folytatni. Voltak már hasonló események: így például, hogy csak egyre emlékeztessünk, Írországban abban az időben, amikor a bérlők mozgalma tetőpontját érte el, a földbirtokosok nem tudták behajtani bérleteik összegét; ekkor maguk a földesurak kívánták azt, hogy az állam vásároljon meg minden földbirtokot. Ugyanezt

³³ *Die soziale Revolution*. Berlin, 1907. 72. 1. (Magyarul: *A társadalmi forradalom*. Ford. Garami Ernő. Bpest, Népszava 1914.)

várhatjuk a proletárság uralma idején a kapitalisztikus vállalkozóktól. Még ha ezt az uralmat nem vezérelnék is szocialisztikus elméletek s ha ez az uralom nem célozná már eleve, hogy a kapitalisztikus termelési eszközök társadalmi tulajdonba vétessenek, maguk a kapitalisták kivannak, hogy a termelési eszközöket vásárolják meg tőlük. A proletariátus politikai uralma s a kapitalisztikus termelési mód továbbvitele egymással össze nem egyeztethető.”

Ez a gondolatmenet a mienkkel teljesen összevág: mihelyt a munkás nem „szabad” többé, a kapitalizmusnak vége van. Természetesen közömbös, minő gyakorlati rendszabályokkal szüntethető meg a tartalék-seregnék a bérekre gyakorolt mostani nyomása¹? Hogy ez a munkanélküliség esetére szóló biztosítással vagy a földzárlat megszüntetésével történik-e: mihelyt a városi munkapiacra nincsen olyan proletártömeg, amelyet az „éhség korbácsa” hajt arra, hogy szolgálatát értékén alól kínálja, akkor a kapitalista ki van szolgáltatva és a kapitalizmus meg van fojtva.

* * *

Ezt a telepítés tudja és fogja megcsinálni: ez robbantja szét a földbirtok monopóliumát és szünteti meg ezzel az osztály-monopólviszony és a tőkeviszony minden hatását, valamint az „értéktöbblet”-et.

És ez a telepítés elkövetkezik, akár részt vesznek benne kortársaink, akár nem. Mert a monopólium nemsokára saját súlya alatt omlik össze. A földbirtokról való elköltözés évről-évre megtizedeli a nagybirtok munkásságát; a bérek feltartóztathatatlanul mind magasabbra emelkednek: belátható idő alatt olyan pontot érnek el, ahol a földjáradék megszűnik – ezzel pedig a nagybirtok jogi alakja elveszti gazdasági tartalmát és ekkor az értéktelenné vált pozíciót elhagyják.

Valószínű azonban, hogy ezt a rövid időközt nem is kell bevárunk. A fejlődést előreláthatólag meg rövidíti majd a szociális nyomás határterületén az

agrárius birtokviszonyok átalakulása, elsősorban Oroszországban.

Oroszország a japán háború alatti forradalom óta nem várt eréllyel lépett arra az útra, amely még az állam megmentésére vezethet.³⁴ A falusi proletariátusnak a földön való meggyökeresítése máris óriási arányokban van megvalósítva. Sering szerint (id. munka, 23. 1.) az utolsó 4-5 évben maga az állam és az állam közvetítésével főképpen a parasztságnak, 9*9 millió hektár földet juttatott a parasztság birtokába vagy üzemébe. Ez több, mint amennyi az egész német nagyparasztság földje (9.3) és jóval több, mint a német nagybirtok (7.0 millió hektár). Ehhez járul még „a szibériai külső telepítés, amely évenként több százezer orosz kivándorlót tud magához kapcsolni és tényleg magához is fűz”. Itt átlagban 10-20 hektár terjedelmű önálló és életképes parasztbirtokokat csinálnak.

Ennek a hatalmas telepítésnek köszönheti Oroszország nyugalma és remélhetőleg köszönheti nem sokára jólétét, szabadságát és jogát is.

De a keleti részek birtokviszonyainak ez a békés átalakulása Németországra is az új idők hajnalpirkadását jelenti:

A nagybirtokon végzett mezőgazdaságunknak hovatovább mind több külföldi mezei munkásra van szüksége, hogy az üzem csekély- intenzitása mellett is földjei megművelhetők s a termés betakarítható legyen. A német mezőgazdasági munkásközpont statisztikája szerint 1908-1911 közti években a külföldi munkások száma, akiket a központ igazolvánnyal látott el, 473.000-ról 693.000-re nőtt; az utóbbi számból 386.000 a mezőgazdaságra jut. Ez, mint már mondtuk, a minimális szám, mert igazolvány nélkül is elegendő jönnek át a határon.³⁵ E vándormunkások csaknem teljesen a nagyüzemben találnak munkát. A nagy-

³⁴ Lásd értekezésemet: *Was uns die russische Agrarreform bedeutet. Patria, a Hilfe* évkönyve. 1907. évf.

³⁵ Lásd Schwerin, id. h. 5. 1.

üzem 1907-ben egészben véve még csak 834.000 állandó munkást foglalkoztatott, akiknek a száma azóta bizonyára nem szaporodott; így a nagyüzem munkásszükségletének már csaknem egyharmadát idegen munkáskézzelel fedezi.

A birtokról való elköltözés az egyoldalúan csökkenő nyomás törvénye folytán mind több és több hazai állandó munkást távolít el. Ha csak az üzem fenntartásáról van is szó (pedig rendeletileg kellene intenzivebb művelésére kényszeríteni), akkor is mindinkább nagyobb számú idegen vándormunkást kellene bevonnani. De ez mind nehezebb és mind költségeesebb, nemsokára pedig egyenesen lehetetlen lesz. 1907-ben Thüringiába már rutének jöttek a legmesszebb fekvő mögöttes országrészekből; 1910-ben pedig, amint Sering nyomán a keletporoszországi mezőgazdasági kamara értesít, Déloroszországra kellett áttérni. De a teljes „határkulik” ezen forrása is maholnap nem adhat többet. Az a nagyszabású telepítési művelet, amelyet Oroszország Európában végez, a proletárok millióit változtatja át jómódú elemekké, akik többé nem gondolnak vándormunkára: Szibéria évenként százezreket szív fel, Kanada és Argentína egyenesen nagybirtokot kínál csaknem ingyen a legértékesebb emberanyagnak, Újzélend és Ausztrália pedig versenyre kel velök. Ameddig kormányunk minden rendszabálya ellenére tovább terjed a német mezőgazdasági munkásnépesség körében is a parasztságnak Kanadában levő új Eldorádójáról szóló hír,³⁶ nem kell-e Seringgel együtt kérdeznünk: *„Hogy gondolják a további fejlődést?”*³⁷

Hát kínai kulikat akarnak százezerszámra importálni? Ha ezt a kérdést fölteszük, azonnal tagadó

36 Egyetlen kanadai kivándorlási iroda magánközlés szerint több száz ügynököt foglalkoztat Németországban.

37 „A keleti rezervoár, amelyből a szláv munkások erednek, nagy, de nem kimeríthetetlen.” így mutat reá a Feldarbeiter-Zentralstelle is utolsó évi jelentésében arra a veszedelemre, ami abból származik, hogy ez a rezervoár az Amerikába irányuló kivándorlás folytán kimerüléssel fenyeget. Schwerin, 7. 1.

választ is adunk; hogy Bismarckkal szóljunk: „még a legőrültebb agrárius” nem akarhatja ezt.

Mit kell hát csinálni, ha a Kelet nagy emberrezervoárja nem szolgáltatja többé azokat a tömegeket, amikre a nagyüzemnek szüksége van? *Csak a belső telepítés lesz a nagybirtokosok egyedüli menekvése a tökéletes bukás előtt* és ők maguk kívánják majd ezt az államtól, mint ahogy a 19. század elején a földesúri viszony megváltását az államtól követelték. Akkor éppen úgy *ad absurdum* ment az értelmetlen munkaszervezet, mint ma.

Lehet, hogy ma ellenállást fejtenek ki s azt gondolják: jöjjön utánunk az özönvíz! Aminek jönnie kell, el is jön s a szükségessé vált reformot elhúzó minden ellentállás csak annyi hatást ér el, hogy a reform explozív erővel következik be és az akkori nagybirtokosok többsége gazdaságilag tönkremegy. Ma még jó áron tudnának eladni: ha azonban a munkaerőkben hiány lesz, akkor a bérek rendkívül emelkednek, a földjáradék válságos módon csökken és kapitalizált értékeik oly mélyre esnek, hogy valószínűleg még a jelzálogkölcsonöket sem lehet mindenhol fedezni s a tulajdonosok saját vagyona sokhelyütt egészen elvész.

A mezőgazdaság terén ez a „társadalmi fejlődés tendenciája”, nem pedig a nagyüzem felé való fejlődés, mint Marx gondolta. Földzárlat és szabad költözködés össze nem egyeztethető, A nagyföldbirtok tönkremegy saját maga létének következményein, művelőinek elvándorlásán. Az osztály-monopólium eltűnik, a feudális idegen test, a hódító erőszak maradványa az egyenlőségre épített szabad társadalom organizmusából éppen úgy kiküszöbölődik, mint ahogy testünk kidobja a szálkát; a kapitalizmus összes lázas és fájdalmas jelenségének nem szabad bennünket tévedésbe ejtenie afelől, hogy ez a *gyógyulás* nagy-szabású folyamata, ami benne végbemegy.

TARTALOMJEGYZÉK

I. Társadalmi kérdés és monopólium.....	3
Az érték.....	4
Az érték többlet.....	6
A földzárlat.....	13
II. A kapitalizmus lényege és kialakulása.....	36
Első (közgazdaságtani) rész.....	36
A kapitalizmus lényege	
Második (szociológiai) rész.....	58
A kapitalizmus keletkezése	
III. Robinzon, a kapitalista.....	74
IV. Belső telepítés.....	80